

Zoogdier

jaargang 16 (2) juni 2005

Witsnuitdolfijnen

Lopen op hoogte

Noordse woelmuis op Texel

Tijdschrift voor Zoogdierbescherming en Zoogdierkunde

Zoogdier is het populair-wetenschappelijk kwartaalblad van de Zoogdierverseniging VZZ
en van de Zoogdierenwerkgroep en de Vleermuizenwerkgroep van Natuurpunt

Inhoud Zoogdier 16(2) juni 2005

Voorpagina:

Noordse woelmuis: Rollin Verlinde

Artikelen

- Hoe houdt de noordse woelmuis stand op Texel?** 3

Martijn Boonman

- Witsnuitdolfijnen in Nederland** 8

Kees Camphuysen

- Lopen op hoogte nu mogelijk** 13

Hans Bekker

- Hyperlink** 16

Beren Life, Burrelende herten, Als ratten in de val, Zorgenkind egel,

Boek een bever, Angry alien

- Forum** 18

- Wildspiegels: wie wordt er beter van?**

Bob Vandendriessche

- Waarnemingen** 19

Spitssnuitdolfijn van Blainville voor het eerst gestrand in Nederland,

Boommarter in Amsterdam, Relmuis in De Bilt/hazelmuis op Texel,

Eerste waarneming Bechsteins vleermuis in Gelderland

- Uit de oude doos** 21

Ontdekking van de vleermuizenonar: traag verspreidend nieuws

Bob Vandendriessche

- Boekbesprekingen** 24

Beschermingsplan Noordse woelmuis, Met vleermuizen overweg, Wildlife and traffic

- Natuur.nieuws** 27

- VZZ-nieuws** 27

Van bureau en bestuur, Excursieleiders gezocht voor de VOFF-velddagen,

Nieuwe medewerkers, Zoogdier van het jaar 2004

- Agenda** 30

Achterpagina:

Otter, kunstwerk en foto: Walty Dudok van Heel

Hoe houdt de noordse woelmuis stand op Texel?

Martijn Boonman

Texel staat bekend als een bolwerk van de noordse woelmuis in Nederland. Deze zeldzame soort had geen gevaar te duchten van concurrerende woelmuizen. Tot negentien jaar geleden de aardmuis verscheen, door toedoen van de mens. In welke natte duinvalleien zien we de noordse woelmuis nu nog en in welke biotopen moet hij het veld ruimen?

De zoogdierfauna van de Texelse duinen is bijzonder waardevol. Behalve de zeldzame noordse woelmuis *Microtus oeconomus* vinden we er ook de waterspitsmuis *Neomys fodiens*. De ondersoort *arenicola* van de noordse woelmuis is zelfs endemisch en komt dus buiten Nederland niet voor. Texel wordt bovendien van oudsher beschouwd als een belangrijk bolwerk voor de noordse woelmuis in Nederland. Deze soort is lange tijd de enige woelmuis op dit eiland geweest. Door de afwezigheid van concurrerende woelmuissoorten kwam

de noordse hier op veel grotere schaal voor dan op het vasteland. Ook tijdens het tot voor kort meest recente onderzoek naar kleine zoogdieren op Texel, in 1995, werden geen veldmuizen *Microtus arvalis* en een beperkt aantal aardmuizen *Microtus agrestis* gevangen.

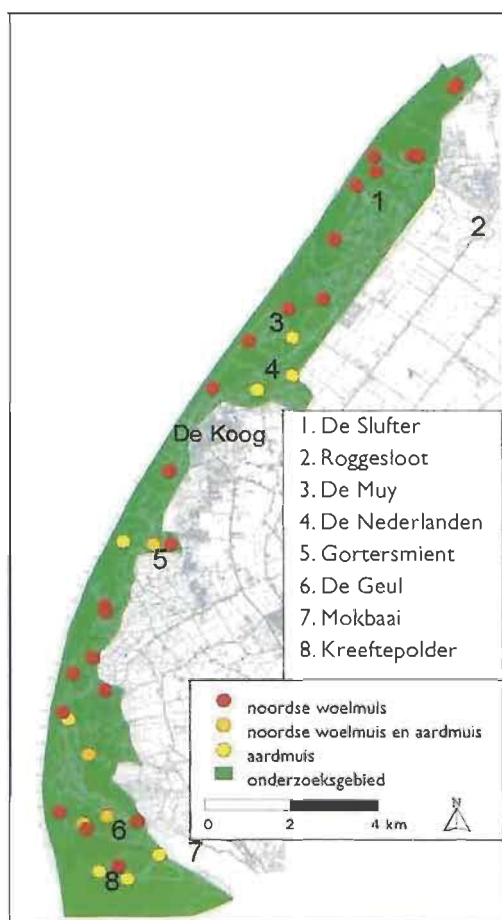
Duinbeheer

Om alle variatie te behouden die in een dynamisch duingebied aanwezig kan zijn, is het beheren van duinen noodzakelijk. In natte duinvalleien vindt rela-

Onderzoek naar de noordse woelmuis in natte duinvalleien van het eiland Texel. Hier de Kreeftepolder op het zuidelijkste puntje. Foto: Martijn Boonman

tief veel beheer plaats, omdat we hier de soortenrijkste vegetaties in stand kunnen houden. Zonder beheer veranderen natte duinvalleien in de meeste gevallen in een (botanisch gezien) soortenarm wilgenstruweel. Over het effect van zulke beheersmaatregelen op kleine zoogdieren is weinig bekend. Daarom hebben de provincie Noord-Holland en Staatsbosbeheer aan de Zoogdierverseniging VZZ gevraagd om onderzoek te doen naar noordse woelmuizen in natte duinvalleien op Texel. Het bureau Natuurbalans - Limes Divergens heeft het onderzoek uitgevoerd.

De locaties waar aardmuis en noordse woelmuis zijn gevangen in oktober 2003 vormen op het eerste gezicht geen duidelijk patroon. Ten noorden van De Muy is de noordse waarschijnlijk de enige woelmuissoort. Verder speelt de vegetatie een belangrijke verklarende rol.

Tijdens deze studie heb ik bepaald in welke zogenaamde structuurtypen van natte duinvalleien noordse woelmuizen het meest voorkomen. Het beheer van natte duinvalleien kan met de resultaten van deze studie beter op de noordse woelmuis afgestemd worden. Daarnaast bracht ik de verspreiding van deze woelmuis in kaart in verhouding tot andere woelmuissoorten. Hiermee zijn eventuele veranderingen in de status van de noordse woelmuis op Texel te volgen.

De vegetaties van de Texelse natte duinvalleien zijn geclusterd tot zes verschillende structuurtypen: pioniervegetaties, rietmoeras, kleine-zeggen-vegetaties, heide, kruipwilgstruweel en grauwe-wilgstruweel. Aan de hand van vegetatiekaarten koos Staatsbosbeheer in ieder structuurtype acht vangstlocaties, verspreid over het eiland. In oktober 2003 stonden op al deze locaties *live traps* voor het vangen van muizen.

Noordse het vaakst

Tijdens dit onderzoek is de noordse woelmuis het vaakst gevangen. In totaal ving ik 515 kleine zoogdieren van zes verschillende soorten. Na de noordse woelmuis met 213 dieren volgen bosmuis *Apodemus sylvaticus*, rosse woelmuis *Clethrionomys glareolus*, aardmuis en dwergmuis *Micromys minutus*. Van de waterspitsmuis kwam ik slechts twee individuen tegen. Alle gevangen muizen werden gemerkt voor het loslaten. Terugvangsten telden niet mee voor het totaal.

Van de aardmuis werden op twaalf vangstlocaties in totaal 62 dieren gevangen (kaart). De meeste dieren zaten op het zuidelijke deel van het eiland en in De Nederlanden. In 1985 werd de eerste Texelse aardmuis aangetroffen in een braakbal uit de Gortersmient. In 1989 volgden de eerste vangsten op drie plekken daar dichtbij. In 1995 werden op vier locaties in en nabij het bosgebied De Dennen aardmuizen gevangen. Inmiddels is de aardmuis op Texel een algemene soort met een groot verspreidingsgebied: van de Kreeftepolder in het zuiden tot aan De Muy. Alleen ten noorden van De Muy is de noordse mogelijk nog steeds de enige woelmuissoort (kaart).

Als de aardmuis aanwezig is, blijkt de noordse woelmuis op die vangstlocatie zeldzaam of geheel

Deze rosse woelmuis werd gevangen in De Geul, een grauwe-wilgstruweel op zuidelijk Texel. Foto: Martijn Boonman

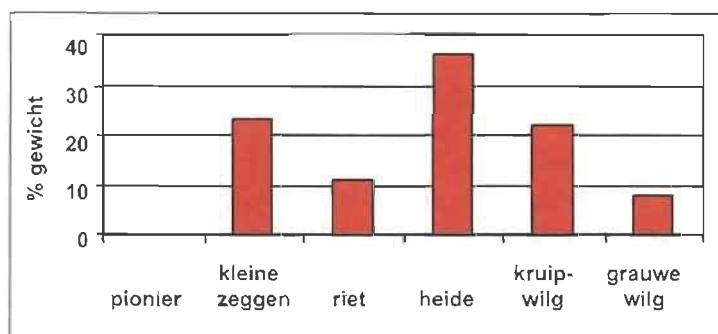
afwezig te zijn. In bijvoorbeeld de Kreeftepolder, De Nederlanden en enkele grauwe-wilgstruwelen vond ik veel aardmuizen en geen noordse woelmuizen. Ondanks de flinke uitbreiding van de aardmuis op Texel komt de noordse woelmuis nog steeds op alle delen van het eiland voor. Zelfs in de omgeving van de Gortersmient, waar de aardmuis al tenminste 19 jaar voorkomt, is de noordse woelmuis nog altijd aanwezig.

Heide en wilg

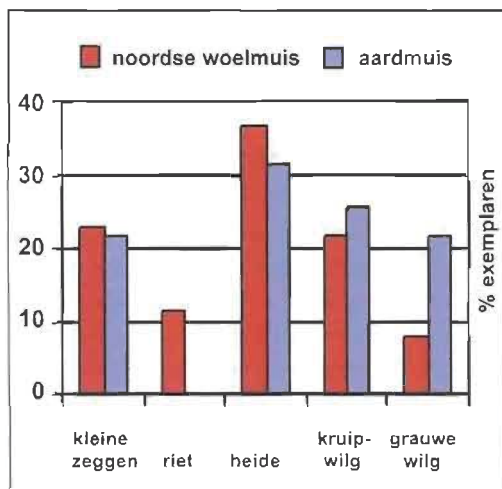
Naast de aanwezigheid van de aardmuis verklaart het structuurtype van de vegetatie een significant deel van de verschillen in het voorkomen van noordse woelmuizen. De noordse woel-

muis komt het meest voor op de heide (figuur 1). Kruipwilgstruweel en kleine-zeggenvegetaties nemen een tussenpositie in en in rietmoeras en grauwe-wilgstruweel was het voorkomen van noordse woelmuizen duidelijk lager. In de acht onderzochte pioniervegetaties ving ik slechts één noordse woelmuis. Dit structuurtype is duidelijk het minst geschikt voor noordse woelmuizen. Waarschijnlijk moeten we de verklaring hiervoor zoeken in de kleine hoeveelheid dekking, waardoor de kans om gepakt te worden door roofdieren erg groot is. Torenvalk, blauwe kiekendief, velduil en ransuil hebben woelmuizen als hoofdvoedsel en veroorzaken gezamenlijk een serieuze 'predatiedruk'. Dit kan het landschapsgebruik van woelmuizen beïnvloeden.

Heiden, kruipwilgstruweel en kleine-zeggenvegetaties blijken dus het belangrijkste te zijn voor de noordse woelmuis op Texel. Dit eiland is de enige plaats in Nederland waar de noordse woelmuis veel in heide en kruipwilgstruweel voorkomt. Op het vasteland concurreren veld- en aardmuis de soort weg uit deze relatief droge biotopen. Hij kan zich daar alleen goed staande houden in rietmoeras, oevervegetaties, nat grasland, kweldervegetaties en dergelijke: de 'gerealiseerde niche'. Op Texel is nog weinig concurrentie van andere *Microtus*-soorten en kunnen we de voorkeur van de noordse woelmuis meer zien als een onderdeel van zijn oorspronkelijke leefgebied: zijn 'fundamentele niche'.

Figuur 1: De noordse woelmuis komt vooral voor in de Texelse heidegebieden en de duinvalleien met kleine zeggen of kruipwilgen. Het totaalgewicht aan gevangen noordse woelmuizen bedraagt 6258 gram; deze maat is beter bruikbaar voor een analyse dan het aantal gevangen exemplaren. Het gemiddelde gewicht van de dieren ligt overal rond de 30 gram.

Figuur 2: In de verdeling van aardmuizen en noordse woelmuizen over de verschillende vegetatie-structuurtypen zitten behoorlijke verschillen. Zo is de aardmuis relatief veel meer gevangen in gebieden met grauwe wilg en helemaal niet in het riet (Aantallen: noordse woelmuis 212; aardmuis 51).

Concurrentie in het duin

Van de aardmuis vond ik een groter aandeel in grauwe-wilgstruweel dan bij de noordse woelmuis (figuur 2). In rietmoeras kwam ik daarentegen geen aardmuizen tegen, terwijl ik hier zo'n 10% van alle noordse woelmuizen ving. Het verschil tussen beide soorten in talrijkheid in de verschillende vegetatietypen is significant.

Als de aardmuis op Texel algemener wordt, dan zal de noordse woelmuis zich meer verlaten op rietmoeras en kleine-zeggenvegetaties met een wisselende waterstand. In grauwe-wilgstruweel komen minder noordse woelmuizen voor dan in de meeste andere stukken natte duinvallei. De hoeveelheid voedsel en dekking is hier vrij gering. Bovendien komt de aardmuis relatief meer voor in dit structuurtype dan de noordse woelmuis. Wanneer het grauwe-wilgstruweel ouder wordt, neemt de bedekking in de kruidlaag verder af en daarmee de geschiktheid voor de noordse woelmuis.

Al met al heeft de aanwezigheid van de aardmuis een negatief effect op het aantal noordse woelmuizen. De aardmuis heeft zich de afgelopen vijftien jaar flink uitgebreid op Texel en we reke-

nen hem inmiddels tot de vaste bewoners van het eiland. Het is moeilijk te voorspellen waar en hoe snel de noordse woelmuis door de aardmuis zal worden vervangen. Noord-Beveland is in de jaren zestig door aanleg van de Zandkreekdijk en de Veerse dijk met het vasteland verbonden, waardoor veldmuizen het eiland konden bereiken. In enkele tientallen jaren is de noordse woelmuis daar met tenminste 25 % afgenomen. Waarschijnlijk zal de aardmuis op Texel verder toenemen. Alleen in het uiterste noorden van het eiland zijn nog geen aardmuizen aangetroffen. Mogelijk zijn De Slufter en de Roggesloot vrij effectieve barrières. Op dit moment lijkt de noordse woelmuis nog op alle delen van het eiland voor te komen. Als de aardmuis algemener wordt, zal de verspreiding van de noordse zich uiteindelijk beperken tot de natte rietlanden en de gebieden met een sterk wisselende waterstand zoals De Slufter, De Schorren en de Mokbaai. Dit betekent dan een enorme achteruitgang van de noordse woelmuis.

Derde woelmuis

Heeft de rosse woelmuis ook zo'n negatief effect op de noordse? De eerste waarneming van een rosse woelmuis op Texel dateert van maart 1999. Ook zaten er in dat jaar schedels in braakballen uit bosgebied De Dennen, ten zuiden van De Koog. Tijdens een zeer uitgebreid onderzoek in 1995 werden nog geen rosse woelmuizen gevangen. Hoewel de nadruk van dat onderzoek op de polders van Texel lag, zijn destijds voldoende plaatsen onderzocht die voor de rosse woelmuis geschikt zijn. We kunnen dus aannemen dat de soort tussen 1995 en 1999 op Texel geïntroduceerd is. De soort heeft inmiddels een groot deel van het eiland bezet en ik heb hem alleen in het uiterste noorden niet aangetroffen. Op veertien vangstlocaties ving ik nu in totaal 78 rosse woelmuizen. De rosse woelmuis behoort hiermee tot de algemene zoogdiersoorten van het eiland. Deze soort duikt met name op in struwelen van grauwe wilg of kruipwilg en in mindere mate in rietmoeras en heiden.

De aanwezigheid van rosse woelmuizen lijkt het voorkomen van de noordse woelmuis niet te beïnvloeden. Ook het voorkomen van aard- en veldmuis op het vasteland wordt niet door rosse

woelmuizen beïnvloed. Rosse woelmuizen leven meer bovengronds dan *Microtus*-soorten en maken slechts in beperkte mate gebruik van dezelfde voedselbronnen.

Nog nieuwer?

De veldmuis komt nog niet voor op Texel. Het aantal door mensen ingevoerde soorten is echter niet gering: dwergmuis in de jaren vijftig, aardmuis in de jaren tachtig en rosse woelmuis, groene kikker en gewone pad in de jaren negentig. Het lijkt dus slechts een kwestie van tijd, totdat ook de veldmuis op het eiland zal verschijnen. De veldmuis is een soort van droge tot vochtige, lage vegetaties en kan een belangrijke concurrent van de noordse woelmuis worden in heide en kruipwilgstruweel. Ook de komst van de gewone bosspitsmuis *Sorex araneus* kan een negatief effect hebben, namelijk op het voorkomen van de waterspitsmuis.

Mensen zijn verantwoordelijk voor de invoer van nieuwe soorten. Zodra een 'nieuwe' muizensoort eenmaal op het eiland is aangeland, komen maatregelen te laat. Het is daarom verstandig om regels op te stellen voor de aanvoer van grond,

beplanting en stro naar Texel. Zo kunnen we de invoer van nieuwe soorten mogelijk voorkómen.

Verder lezen?

- Apeldoorn, R. van, F. van der Vliet & W. Nieuwenhuizen, 1991. De noordse woelmuis *Microtus oeconomus* en de aardmuis *M. agrestis* op Texel. *Lutra* 34(2): 54-59.
- Bergers, P.J.M., M. La Haye, M. Moerdijk & W. Nieuwenhuizen, 1998. Habitatkwaliteit voor de noordse woelmuis in Nederland. IBN-rapport 364. Instituut voor Bos- en Natuuronderzoek, Wageningen.
- Lange, R., 1986. Bijzondere braakbalvondsten op de Waddeneilanden. *Lutra* 29(2): 326-327.
- Provincie Noord-Holland, 1996. Flora en fauna van Texel, de huidige situatie en de ontwikkelingen sinds 1985 in de polders en op het oude land. Rapport Provincie Noord-Holland, dienst Ruimte en Groen, afdeling onderzoek en informatie.
- Twisk, P., 1999. Een nieuwe woelmuissoort op Texel. *Zoogdier* 10(2): 3-7.

Dankwoord

De volgende mensen wil ik bedanken voor hun verbeteringen van dit artikel: Rob van Apeldoorn (Alterra), Dick Bekker (VZZ), André Smit (SBB), Eric Thomassen (provincie NH) en Martin Witteveldt (SBB).

Aardmuis (links) en noordse woelmuis (rechts) vang je soms op dezelfde locatie.
Foto: Martijn Boonman

Martijn Boonman

Bureau Natuurbalans - Limes

Divergens

Nijmegen

boonman@natuurbalans.nl

Het volledige rapport staat op de VZZ-website (www.vzz.nl):
Boonman, M., 2003. De noordse woel-
muis in natte duinvalleien op Texel. VZZ
& Natuurbalans. VZZ-rapport 2003.36.
Arnhem/Nijmegen

Witsnuitdolfijnen in Nederland

Kees Camphuysen

In de zuidelijke Noordzee komen naast de bruinvis ook dolfijnen voor. Steeds weer ontstaat verwarring omtrent de soorten: ofschoon de naam tuimelaar bij velen in het geheugen gegrift staat, gaat het tegenwoordig meestal om de witsnuitdolfijn. Een geïllustreerd relaas over deze nieuwkomer in onze omgeving.

Halverwege de vorige eeuw kwamen er in onze kustwateren zowel bruinvissen als dolfijnen voor. In het Marsdiep (tussen Texel en Den Helder) was het zien van tuimelaars rond de veerboot of vanaf de dijk niets bijzonders. De tuimelaar *Tursiops truncatus* verdween na de aanleg van de Afsluitdijk, met in haar kielzog de bruinvis *Phocoena phocoena* en het werd jarenlang akelig stil in de branding. Ergens in de loop van de jaren zeventig en tachtig werden er echter weer dolfijnen gezien, wat verder uit de kust meestal, en bovendien een andere soort. De witsnuitdolfijn *Lagenorhynchus albirostris* verkende onze omgeving, kennelijk met gunstig stemmend resultaat. Tegenwoordig worden er vrij vaak

groepjes dolfijnen in de Zuidelijke Bocht gezien, vrijwel altijd witsnuitdolfijnen (al wordt er steevast iets anders geroepen...). Klaarblijkelijk heeft deze 'koudwaterdolfijn' hier voet aan de grond gekregen. Van de tuimelaar wordt hier tegenwoordig weinig meer gehoord, een enkele (groep) zwerver(s) daargelaten.

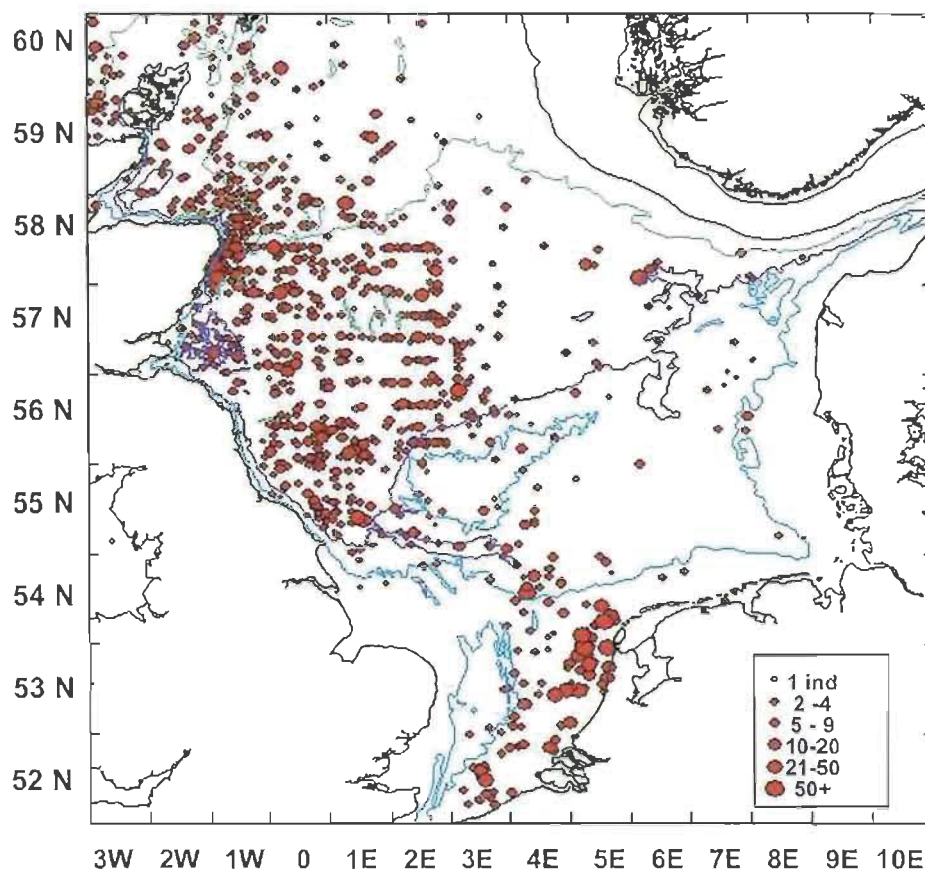
Voorkomen in de Noordzee

Witsnuitdolfijnen zijn 'koudwater' dolfijnen die ook veel rond de Faerøer Eilanden, bij IJsland en zelfs in de Barentssee en rond Spitsbergen worden gezien. Alleen de verwante witflankdolfijn *Lagenorhynchus acutus* komt ook zo ver in het noorden voor.

Witsnuitdolfijnen voor de boeg van een groot schip. Rugzadel, flankvlekken en witte snuit zijn goed zichtbaar. Foto: Kees Camphuysen

In de Noordzee is de witsnuitdolfijn de meest talrijke dolfijn, al heeft hij een tamelijk beperkt verspreidingsgebied. Rond de Shetlandeilanden en de Orkneyeilanden, in de centrale noordelijke Noordzee tot aan de Schotse oostkust, en langs de Engelse oostkust tot aan de Doggersbank is de soort talrijk (figuur 1). Verder naar het oosten (Skagerrak en Duitse Bocht) is de witsnuitdolfijn uitermate schaars. De ondiepe Doggersbank vormt een opvallende (en ongetwijfeld veelbetekende) onderbreking in het verspreidingsgebied.

Figuur 1: Waarnemingen van witsnuitdolfijnen in de Noordzee (ESAS 3.1, Marine Mammal Database en RIKZ-gegevens gecombineerd; 1980-2003).

De waarnemingen die in onze omgeving worden gedaan sluiten aan op waarnemingen van groepen in de Outer Silver Pit, een diepe 'zeestraat' ten zuiden van de Doggersbank. Tegenwoordig dringen witsnuitdolfijnen door tot voor de Belgische kust, maar in het Kanaal en bij Zuid-Ierland is deze soort weer vrij zeldzaam.

Voorkomen in Nederland

In Nederland, of liever gezegd op de Nederlandse Noordzee (51-56°NB, 2-7°OL), worden af en toe groepjes witsnuitdolfijnen aangetroffen. Het hele jaar door bestaat er kans op het zien van witsnuitdolfijnen (figuur 2), maar het voorkomen is zo onvoorspelbaar dat er beter van invasies gesproken kan worden dan van een regelmatige gebeurtenis. Echt dicht onder de kust komen de dolfijnen liever niet. Mogelijk heeft dat te maken met onze geleidelijk aflopende, zanderige bodem. Tuimelaars

daarentegen kwamen vroeger tot vlak voor de kust voor. Ter hoogte van Aberdeen (Oost-Schotland), waar de zee dicht bij de kust veel dieper is, worden witsnuitdolfijnen wel degelijk vanaf de kust gezien. Het eventuele mijden van ondiepten ten spijt, is het voorkomen in het gebied van de Vlaamse Banken verre van ongewoon. Ook daar worden de meeste groepen echter 'buiten' de banken opgemerkt.

Herkenning op zee

De witsnuitdolfijn komt meestal voor in kleine groepen (2-6 exemplaren), al worden soms grotere concentraties gezien, tot wel enkele honderden dolfijnen tegelijkertijd (tabel 1). De soort is bepaald niet schuw en motorschepen, zeiljachten of bootjes met sportvisser worden vaak benaderd door dolfijnen die enige tijd met het schip mee zwemmen. Karakteristiek is de hoge, zwarte rugvin, het witte rugzadel (onder sommige lichtomstandigheden

Aantal	Datum	Waarnemer(s)	N.B.	O.L.	Locatie
25	07/11/1990	H. Steenhuis (sportvisser)	52.77	4.32	12' van Camperduin
25	20/03/2002	Onbekend (schip)	51.48	2.59	Westhinder
25	24/06/2001	via R. Oosterhuis (schip)	53.42	4.53	NW van Texel
26	10/12/1992	RIKZ (vliegtuigsurvey)	52.48	3.93	Centrale Zuidelijk Bocht
30	23/11/1993	P.A. Walgaard (platform)	52.87	4.14	Helm Field
30	26/04/2000	R. Oosterhuis (sportvisser)	53.31	4.66	NW van Texel
40	19/04/2002	via R. Oosterhuis (sportvisser)	53.31	4.67	NW van Den Helder
40	11/12/1984	C.J. Camphuysen (platform)	53.57	3.30	Botney Grounds
42	10/12/1992	RIKZ (vliegtuigsurvey)	52.48	3.93	Central Zuidelijke Bocht
50	09/12/1992	W. Messchaert (sportvisser)	53.25	4.58	T.h.v. Texel
50	10/01/1999	R&M Snip LvDuyn (sportvisser)	52.96	4.25	23' W van Den Helder
50	10/01/1999	R. Oosterhuis (sportvisser)	53.09	4.21	W van Den Helder
100	31/03/1990	Onbekend (schip)	52.95	4.63	T.h.v. Noorderhaaks
250	10/12/1992	RIKZ (vliegtuigsurvey)	52.48	4.15	Zuid-Holl. kustwateren

Tabel 1: De grootste groepen witsnuitdolfijnen in Nederlandse wateren.

moeilijk te zien!), de witte wazige vlekken over de flanken (waardoor dikwijls en ten onrechte gedacht wordt dat het om de witflankdolfijn zou gaan), de korte, wittige snuit, en het zware postuur. De foto's laten de belangrijkste kenmerken goed zien.

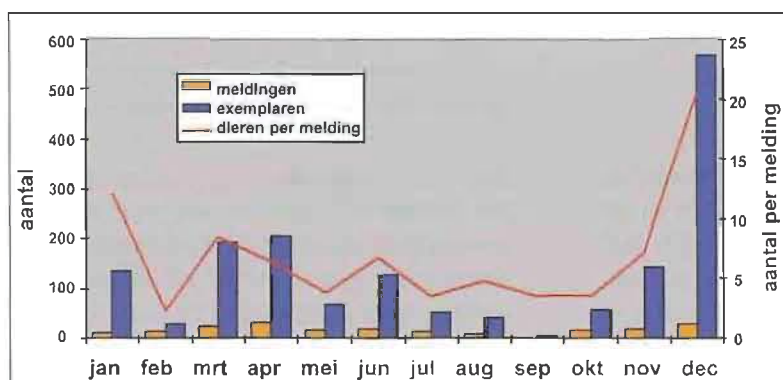
Wanneer motorschepen door dolfijnen benaderd worden is dat van te voren vaak al goed te zien. De dolfijnengroep gaat min of meer stilliggen, groepeerd zich (de vinnen draaien langzaam aan de

oppervlakte), stormen plotseling onder water naar de boeg, en zwemmen enkele minuten voor de boeg mee. Op het laatste moment zijn de zwart-witte schimmen zelfs bij ruwe zee onder water goed te zien en eenmaal voor de boeg aangekomen wentelen zij zich in de boeggolf en kijken met hun waterige varkensachtige oogjes omhoog. Hengelaars rapporteren dat het kloppen op de scheepshuid van hun kleine motorbootjes een

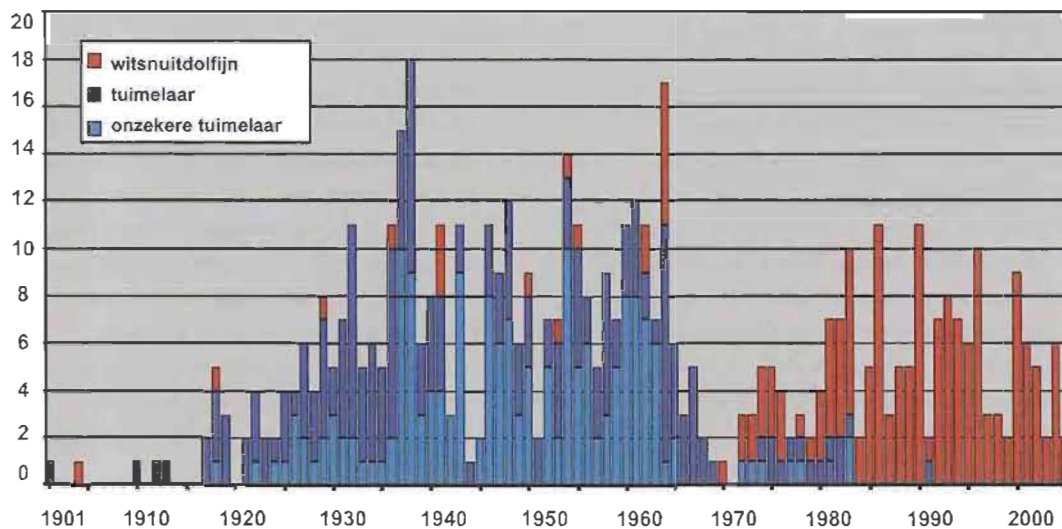
grote aantrekkingskracht op de dolfijnen kan hebben. Inmiddels beschikken we over talloze foto's van tussen de hengels doorzwemmende witsnuitdolfijnen!

Verleden en heden

Hoe komt het dat tegenwoordig vooral witsnuitdolfijnen in onze wateren worden gezien, terwijl er vroeger alleen tuimelaars gezien werden? Het is natuurlijk mogelijk dat er

Figuur 2: Seizoenspatroon 1980-2003 van witsnuitdolfijnen in Nederlandse wateren: aantal meldingen, aantal exemplaren en aantal dieren per melding.

Figuur 3: Vondsten van tuimelaars en witsnuitdolfijnen op de Nederlandse kust vanaf 1901 tot heden. Tuimelaars worden tegenwoordig bijna niet meer gevonden, terwijl de witsnuitdolfijn vroeger een bijzonderheid was.

vroeger vanaf schepen veel minder op dolfijnen werd gelet, of dat men er automatisch vanuit ging dat het wel tuimelaars zouden zijn. Wanneer we de strandingen op de Nederlandse kust tegen het licht houden blijkt echter dat er wel degelijk een verandering is opgetreden (figuur 3). Tot het begin van de jaren zestig werd slechts bij hoge uitzondering een witsnuitdolfijn gevonden, maar wel honderden tuimelaars. Tegenwoordig worden er bijna geen tuimelaars meer aangetroffen maar wel vele tientallen witsnuitdolfijnen (gebaseerd op verslagen van A.B. van Deinse, Zoölogisch Museum Amsterdam, van Chris Smeenk, Naturalis Leiden en van Kompanje 2001). Omdat van de gestrande dieren veel materiaal verzameld is, kunnen de determinaties gecontroleerd worden op juistheid en mogen we ervan uitgaan dat het hier om een werkelijke verandering is gegaan. De als tuimelaar gedetermineerde dieren waarvoor geen bewijs meer voorhanden was, zijn in figuur 3 als 'onzekere tuimelaars' weergegeven (analyse Kompanje 2001).

Verder lezen?

- Kompanje, E.J.O., 2001. Review of strandings and catches of *Tursiops Truncatus* (Mammalia: Cetacea, Odontoceti) in the Netherlands between 1754 and 2000. *Deinsea* 8: 169-224.

Close-up van witsnuitdolfijn voor de boeg van een kleine boot: de witte vegen over de flanken zijn bijna altijd zichtbaar als het dier aan de oppervlakte komt en zijn karakteristiek voor de witsnuitdolfijn, niet voor de witflankdolfijn! De korte snuit, hier helder wit, is vaak vlekkelig grijs. Foto: Rutger Oosterhuis, Het Sop.

Dankwoord

De waarnemingen die in dit overzicht zijn gebruikt werden bijeengebracht door: Gazer van Antwerpen, M. Bergman, J. de Boer, R. de Boer, H.P. Bosgraaf, L. Bruinzeel, C.J. Camphuysen, A.C. Couperus, archief CvZ, E. Deboeck, R. Declerk, J. Delventhal, N. Dijkstra, G. Duineveld, A. van den Ende, L. van Duyn, M.R. Gerding, J. Haelters MUMM, N.F. van der Ham, KLM helicopter pilot, F. Hernandez, J. van der Hiele, M. Hoekstein, R. Holt, N. Janssen, G.O. Keijl, M. Kok, W. Korbijn, K. Kramer, P. Kunst, J.J. Kwakman, G. Leaper, M.F. Leopold, S. van Lieshout, J. Lloyd, M. Meinster, Kon. Marine, J. van der Meer, W. Messchaert, T. Mols, T. Nijdam, J. Nuyts, Nieuwsbrief NZG 4(2), H. Offringa, LTZT2 O.C. Olbers, R. Oosterhuis, W. Pompert, K. Reurekas, J. Seys, R. & M. Snip, E. Snoek, H. Steenhuis, E. Stienen INB, LTZ I Swerissen, M.L. Tasker, Marco, Marjolein &

Witsnuitdolfijnen bij kalme zee.

Foto: home2.scarlet.be/molemans

Cleo Verseput, LTZ B Van Vliet, P.A. Walgaard, A. Webb, T. Weichler, M. Wind, L. Witte, R. Witte, Pim A Wolf, www.wrakvissen.nl.

Mijn hartelijke dank geldt hen allen, omdat dit overzicht niet mogelijk was geweest zonder de medewerking van deze waarnemers. In figuur 1 zijn de waarnemingen van het monitoringprogramma van het RIKZ gecombineerd met de gegevens uit de Marine Mammal Database en gegevens van de European Seabirds at Sea database. Toestemming voor het gebruik van de RIKZ-gegevens werd verleend door Peter Bot (RIKZ, Den Haag).

Kees Camphuysen

Koninklijk Nederlands Instituut voor
Onderzoek der Zee, Postbus 59, 1790
AB Den Burg, Texel

kees.camphuysen@wx.nl

Marine Mammal Database

Alle zichtwaarnemingen van walvisachtigen worden verzameld in de *Marine Mammal Database*. Die is indertijd door mij opgezet voor de Nederlandse Zeevogelgroep, om te zorgen dat waardevolle gegevens niet verloren gaan voor de toekomst. Bovendien leidt het samenbrengen van gegevens tot veel meer inzicht dan aparte bestanden en ervaringen. Iedereen die een walvisachtige in Nederland of daarbuiten waarneemt, wordt uitgenodigd om gegevens te melden aan dit centrale archief. De waarnemingen worden op het web geplaatst (<http://home.planet.nl/~camphuys/Cetacea.html>) zodat iedereen kennis kan nemen van recente waarnemingen. Het materiaal is toegankelijk voor serieuze onderzoekers, zodat de gegevens uiteindelijk de bescherming van deze dieren ten goede kunnen komen. Gegevens kunnen worden opgestuurd naar het adres onderaan dit artikel. Graag een beschrijving van de waarneming, aantal dieren, datum, tijd, plaats in geografische coördinaten of plaatsnaam en liefst een foto als het om iets anders gaat dan een bruinvis. Wel gezien, maar niet gemeld is hetzelfde als niet gezien!

Lopen op hoogte nu mogelijk

Hans Bekker

Onder boombewonende zoogdieren zoals de eekhoorn en de boommarter vallen veel slachtoffers door het verkeer. In Nederland wordt al een tijdje gezocht naar oplossingen hiervoor. Een van de mogelijkheden is nu op de Utrechtse Heuvelrug gerealiseerd. Een portaal met wegsignalering, bedoeld voor digitale mededelingen aan weggebruikers over snelheid, gladheid, etc., is nu ook geschikt gemaakt als oversteekplaats voor genoemde boombewoners.

De Utrechtse Heuvelrug is een groot, aaneengesloten natuurgebied (ten zuiden van de rijksweg A12 is het zelfs een nationaal park) waar desondanks versnippering wordt veroorzaakt door woonkernen, verspreid staande villa's, zorginstellingen, lokale, provinciale en rijkswegen, spoorlijnen en hekken. Een groot aantal organisaties, waaronder de Provincie Utrecht, gemeenten, natuurbeschermingsorganisaties, Rijkswaterstaat en Prorail, heeft de handen ineengeslagen om enkele van deze knelpunten te verminderen. Aangegeven is onder meer dat bij de rijkswegen A12, A28 en A27 voorzieningen nodig zijn om de samenhang van het overwegend bos- en heidegebied te verbeteren. In de eerste plaats heeft men maatregelen bestemd voor terrestrische (zoog)dieren, zoals dassentunnels en ecoducten, gerealiseerd of gepland.

Daarnaast komen er soorten voor die vanwege hun leefwijze geen gebruik zullen maken van deze voorzieningen. De boommarter *Martes martes* is daarvan een goed voorbeeld. Deze soort is bovendien gevoelig voor de versnippering van zijn leefgebied. De Boommarterwerkgroep van de VZZ heeft de verspreiding van de boommarter op de Utrechtse Heuvelrug in kaart gebracht. Helaas blijkt dat het verkeer een flink aantal slachtoffers eist. Er kwamen dan ook regelmatig vragen of er maatregelen mogelijk zijn om boommarters veilig over wegen te leiden. Hierbij is een extra handicap dat boommarters moeilijk te leiden zijn. Daarom is het belangrijk dat er voldoende passagemogelijkheden worden aangelegd, zodat de kans op gebruik sterk wordt verhoogd.

Elders toegepaste maatregelen

Elders in de wereld zijn verschillende constructies gemaakt om kleine zoogdieren veilig wegen te laten oversteken. In Zoogdier 13(4) heb ik daar al een overzicht van gegeven. Verschillende diersoorten blijken gebruik te kunnen maken van kabels of touwen die over de weg zijn gespannen. Onlangs meldde de VZZ-Veldwerkgroep dat zij in 2004 in Slovenië relmuizen *Glis glis* hadden waargenomen die gebruik maakten van een strak gespannen streng van telefoondraden tussen twee gebouwen.

Wegportalen

In Nederland is door verschillende personen al eens voorgesteld gebruik te maken van aanpassingen aan portalen voor wegsignalering. Het idee is om daarmee het aantal veilige passages sterk, en goedkoop, te vergroten.

Dit idee is nu door medewerkers van Rijkswaterstaat Utrecht concreet uitgewerkt. Binnen die organisatie heeft de hoofdingenieur-directeur een prijsvraag uitgeschreven waarin hij zijn medewerkers uitdaagde met vernieuwende ideeën te komen. Een deel daarvan kon worden uitgevoerd. Het resultaat: een wegportaal over de rijksweg A12 is in 2004 aangepast op het medegebruik door boommarters (en eekhoorns *Sciurus vulgaris*). Omdat dit de eerste realisatie is van dit idee heeft deze uitvoering een proefkarakter.

Locatie

Op basis van data van verkeersslachtoffers en door inventarisatiegegevens van nesten van boom-

marters, kon de Boomarterwerkgroep aangeven waar zich op de Utrechtse Heuvelrug belangrijke leefgebieden en passagebehoefes bevinden. Hieruit zijn de locaties herleid waar boommarters voorkomen, een rijksweg dit leefgebied doorkruist, er in de directe nabijheid niet al een ontsnipperingsmaatregel is gerealiseerd of gepland, en waar de bomen dicht bij het wegportaal staan. Uit de drie geschikte portalen over de rijksweg A12 is het wegportaal gekozen op km 73.9 tussen Driebergen en Traay. In de directe nabijheid ligt aan de zuidzijde een begraafplaats, een fietspad parallel aan de rijksweg en het relatief rustige deel van Driebergen met grotere en kleinere huizen met grote tuinen. Aan de noordzijde ligt een strook tussen rijksweg en spoor waar zeer weinig mensen komen. Aan de noordzijde van het spoor ligt een relatief rustig deel van landgoed Bornia, met uitgebreide bossen. Bovendien zal dit wegportaal bij de geplande verbreding van de A12 gehandhaafd blijven.

Constructie

Het horizontale deel van een wegportaal bestaat uit een buisconstructie met vakwerken. In de driehoek-

kige vorm van het portaal is een gootconstructie van houten planken bevestigd. Deze bestaat uit een horizontale plank met aan beide zijden een schuin omhoog geplaatste plank. De kastanjarahouten planken zijn 4 cm dik en onbehandeld. Tussen de planken zitten kieren zodat regenwater niet in de goot blijft staan. De goot is niet lager geplaatst omdat voor het gebruik van het portaal voor wegsignalering de kabels onder in de portaalconstructie bereikbaar moeten blijven. Aan beide uiteinden van het portaal is een buis aangebracht, steunend op een goed verankerde paal, zodat de goot voorbij het portaal zelf verlengd kon worden. De goot eindigt in een verbreed platform waaraan vijf touwen zijn bevestigd. Deze touwen zijn verbonden aan verschillende bomen in de directe omgeving van het uiteinde van het portaal. De touwen zijn gemaakt van natuurlijke vezels en zijn vuistdik.

Vervolg

Nu is de grote vraag of deze voorziening daadwerkelijk zal worden gebruikt. Om daar achter te komen zal op het portaal een videoset, zoals beschreven door Smit en Sips, worden geplaatst waarmee passerende dieren worden geregistreerd. Omdat er slechts één 'boomarterbrug' is gerealiseerd zal de kans op spoedig gebruik vooralsnog gering zijn. Om de kans op (constatering van) gebruik toe te laten nemen is het gewenst meer boomarterbruggen te realiseren. Daarnaast is het natuurlijk zo dat de constructie die voor deze boomarterbrug is gebruikt niet het enige mogelijke ontwerp is. De realisatie van meer van dit soort voorzieningen zal door de toenemende kans op gebruik ook informatie opleveren waarmee het ontwerp verbeterd kan worden. Andere ontwer-

Een portaal met wegsignalering is geschikt gemaakt als boombrug.
Foto: Erik Niewerf

pen, ervaringen met beheer en onderhoud, en gegevens over gebruik zullen ook leiden tot verbeteringen.

Als dit type maatregel goed blijkt te werken dan zijn er in Nederland vele mogelijkheden om portalen geschikt te maken voor deze vorm van 'medegebruik'. Langs de rijksweg A12 staan nog diverse wegportalen in het verspreidingsgebied van de boomarter, waarvan de directe omgeving op het eerste gezicht geschikt is. Ook elders in het verspreidingsgebied van de boomarter zullen geschikte locaties te vinden zijn om deze, relatief zeer goedkope, maatregel toe te passen.

Met vuistdikke touwen is het portaal verbonden met de omliggende bomen. Foto: Erik Nieuwerf

Communicatie

Voor het realiseren van zo'n constructie én vanwege zijn voorbeeldfunctie, is communicatie van groot belang. Zowel binnen de organisatie als het verstrekken van informatie aan externen, zoals weggebruikers. Daarom is de Rijkswaterstaat-telefoonlijn ingelicht voor het geval daar vragen binnenkwamen. Van de direct omwonenden is tot nu toe geen reactie ontvangen. Van collega's, bezig met het vraagstuk versnippering, zijn wel positieve reacties ontvangen. Ook zijn van hen vragen te verwachten over beheer en onderhoud, en hoe het project tot stand is gekomen.

Verder lezen?

- Alleijn F, P. van der Linden, H. Vink & H. Wijsman, 1998. Boomarters blijven in de noordelijke Utrechtse Heuvelrug en in het Gooi. Uitgave Goois Natuurreservaat etc. Hilversum
- Müskens, G.J.D.M. & S. Broekhuizen, 2000. De boomarter *Martes martes* als verkeersslachtoffer. Lutra 43(2): 229-236.

- Ministeries van Verkeer en Waterstaat, Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit en Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, 2004. MJPO, Meerjarenprogramma Ontsnippering
- Smit, G.F.J. & H.J.J. Sips, 2001. Automatische videoregistratie bij diverse typen faunapassages. Rapport 01-112, Bureau Waardenburg bv.

Dankwoord

Graag wil ik de indieners en uitvoerders van het idee en de kritische meelezers van het concept van dit artikel bedanken: Martijn de Haan, Paul van Veen en Erik Nieuwerf, allen medewerker van RWS-Utrecht.

Hans Bekker
Rijkswaterstaat Dienst
Weg- en Waterbouwkunde
Postbus 5044
2600 GA Delft

Hyperlink 2 - 2005

Websites

Burrelende herten op z'n Duits of Engels

url: www.rothirsch.org

www.bds.org.uk

taal: Duits en Engels

Het valt op dat websites over hoefdieren steeds door jagersverenigingen worden opgezet. Blijkbaar zijn ze enkel voor jagers een begeerbare prooi. Het zal u dan ook niet verbazen dat de internet-informatie over edelherten nooit voorbijgaat aan de noodzaak hertenpopulaties op gepaste wijze te controleren en te beheren. De hertensites van respectievelijk de Deutschen Wildtier Stiftung en de British Deer Society vormen geen uitzondering op deze regel. Toch hebben ze iets meer om het lijf dan een schietkraam. Beide benaderen de omgang met herten vanuit een breder perspectief: naast wildbraad zijn voor het edelhert nog andere taken

weggelegd – al was het maar het welbehagen van de niet jagende medemens. Van nature blijf ik een argwanend mens, al moet ik toegeven dat vooral de Duitsers me weten te overtuigen, in tegenstelling tot de geslepen Engelsen. Ze steken hun argumenten niet onder stoelen of banken en overreden met wetenschappelijke zekerheid. Vel zelf je oordeel en volg je roeping om te reageren op hun forum.

Beren Life

url: www.wwf.at/Projekte/artenschutz/bearlife

taal: Engels en Duits

Geen twijfel: over deze site is grondig nagedacht. Niettegenstaande zijn eenvoud bukt hij van duidelijke en grondige informatie en is er bovendien voor elk wat wils. De site maakt deel uit van de

Oostenrijkse WWF-website en het is opletten om niet van het berenpad af te dwalen. De module belicht het met Europees geld ondersteunde LIFE-berenproject dat de herintroductie, de bescher-

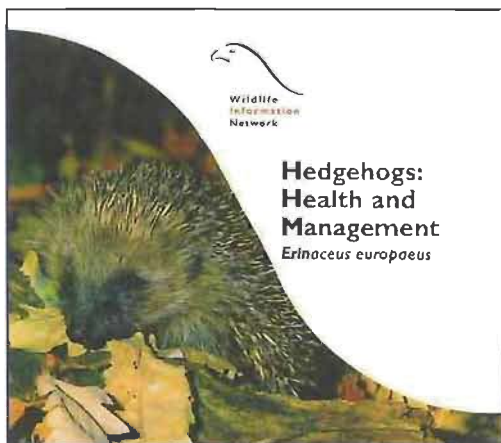

ming en het beheer van de bruine beer in de Oostenrijkse Alpen nastreeft. De eerste stappen voor populatieherstel werden reeds in 1989 gezet en sindsdien is veel gebeurd. Opdat al die inspanningen niet verloren zouden gaan, worden kosten noch moeite gespaard om de prille populatie veilig te stellen. Er komen zelfs "berenadvocaten" en -begeleiders" aan te pas. Bijzondere aandacht gaat naar de genetische opvolging, de voorlichting van mogelijke boosdoeners en het doorbreken van landschappelijke barrières. Hoe alles reilt en zeilt kan je zelf nalezen. Jammer genoeg is het Duitse luik veel uitgebreider dan het Engelse. Dat komt doordat de oorspronkelijk site Duitstalig is en dat merk je meteen aan de Duitse doorverwijzingen die op de pagina's zijn achtergebleven. Je kan je op de site ook inschrijven op de digitale nieuwsbrief over het berenproject (Bear-Bären Newsletter)

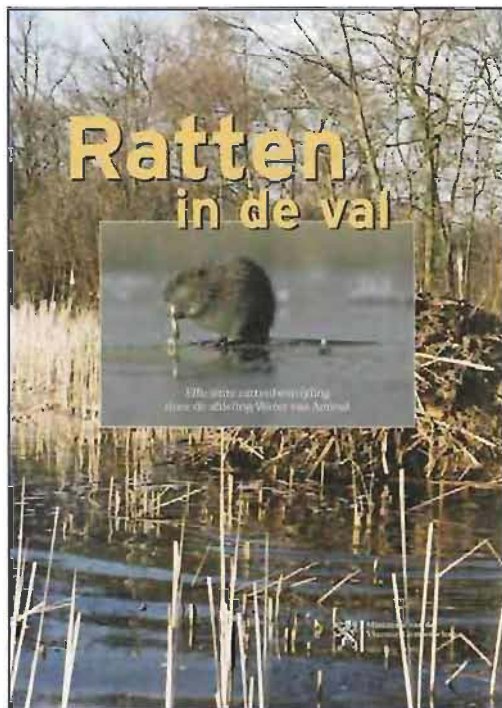
Digitale publicaties

Zorgenkind egel

In Hyperlink 1-2004 verwees ik reeds naar de veterinaire website WildPro met informatie over de opvang en verzorging van wilde dieren. De organisatie zit niet stil en levert naast de website ook digitale informatie over onze wilde beestjes op CD-ROM. Hun recente publicatie "Hedgehogs: Health and Management" handelt over de egel en verschaft uitgebreid uitleg over tal van ecologische en diergeneeskundige aspecten die met de reanimatie en

verwenning van in nood verkerende egels te maken hebben. De publicatie richt zich in eerste instantie tot dierenartsen en egelverzorgers, maar is ook voor leken een onuitputtelijke kennisbron. Er is niet alleen aandacht voor diverse ziektebeelden, opvang-, transport en verzorgingsmiddelen, herintroductie en opvolging maar evenzeer voor de biologie van de egel en de vele mogelijkheden om tuinen voor egels aantrekkelijk te maken. Ik mis enkel een overzicht van informatie over de bescherming van egels in de vrije natuur, hoewel die gedeeltelijk verborgen zit in andere hoofdstukken.

Engelstalig; ISBN 0954718569; kostprijs: £29.95 te bestellen via de boekhandel of bij win@wildlifeinformation.org

Als ratten in de val

Is een brochure over de mogelijkheden voor een efficiëntere manier van rattenbestrijding in Vlaanderen. De aandacht gaat naar de verschillende bestrijdingmethoden die op gewestniveau worden toegepast en waarmee vooral bruine rat, muskusrat en beverrat worden gevisieerd. Een mooie brochure die nu ook digitaal beschikbaar is. Of de ratten er wat aan hebben?

www.mina.be/uploads/Brochure_Ratten_in_de_val.pdf

Surf ook even naar:

Boek een bever

Het zoeken naar beverliteratuur mag niet langer problemen stellen. Karl-Andreas Nitsche – een “Altbiber” – verzamelde meer dan 3.000 titels die hij in een lijvige literatuurlijst op een rijtje zet. De lijst kan je op de website van de ‘Biberburg’ raadplegen. Indien een titel je interesseert dan kan je gelijk een kopie bestellen tegen vergoeding van 0,15 euro per pagina plus verzendingskosten. Niet echt goedkoop maar haalbaar voor een overdrukje waarnaar je al lang op zoek bent. Kijk gelijk ook eens naar de andere items op de beverwebsite die zelf weinig informatie verstrekt maar wel naar tal van informatiebronnen doorverwijst. www.biber-management.de

Angry alien

Ik zou er geen aandacht besteden, mocht het niet zijn dat konijnen de hoofdrol spelen in deze korte tekenfilms. In een mum van tijd vertolken ze op professionele wijze Amerikaanse klassiekers als Jaws, The Shining, The Exorcist, Titanic en Alien. Om voluit te genieten, moet je de films wel hebben gezien. Beven maar. www.angryalien.com

Dirk Criel

Forum

Wildspiegels: wie wordt er beter van?

Soms wordt aan de conclusies van het jarenlange en nauwgezette werk van wetenschappers zo weinig gehoor gegeven, dat een mens zich afvraagt of er misschien meer achter schuilt dan louter desinteresse of ongelooft. Zo verscheen intussen al zeven jaar terug een rapport van de Nederlanders Henkens en De Molenaar waaruit duidelijk bleek dat de talloze wildspiegels die her en der in Europa en elders in de wereld waren neergeplant, nog nooit enig nut hadden bewezen.

Een ontstellende vaststelling? Niet als je de vraag stelt naar het principe van de werking van wildspiegels. Het idee is namelijk dat overstekende dieren, hoefdieren in het bijzonder, zouden stilstaan of wegvlugten wanneer ze met een lichtflits geconfronteerd worden. Dit neemt men gemakshalve aan omdat deze lichtflitsen door de dieren zouden geassocieerd worden met de reflecterende ogen van roofdieren. De conclusie van het onderzoek is hard maar simpel: er is niets, maar dan ook niets dat een bewijs in die richting de naam waard is. Niet vreemd als je bedenkt dat ogen van roofdieren onder natuurlijke omstandigheden zelf geen licht uitschijnen, maar enkel reflecteren wanneer er actief in geschieden wordt. Hoe kan een prooidier (dat doorgaans toch niet met een zaklamp voor zich uit schijnend gaat foerageren) dan een lichtflits met gevaar associëren? Niet dus.

Deze conclusie komt ook naar voor uit de grondige literatuurstudie van De Molenaar en Henkens: telkens wanneer een of ander zogenaamd wetenschappelijk onderzoek claimt een daling van het aantal verkeersslachtoffers bij dieren te hebben vastgesteld na de plaatsing van wildspiegels, blijkt keer op keer dat deze daling het gevolg kan - en wellicht zal - geweest zijn van andere oorzaken dan de aanwezigheid van de spiegels op zich. Zo wordt bij het plaatsen van de paaltjes bijvoorbeeld dikwijls een brede strook van de wegberm kort gemaaid (nota bene met als doelstelling het gereflecteerde licht niet te hinderen!), waardoor chauffeurs overstekend wild beter zien aankomen en dus tijdig kunnen remmen om een botsing te vermijden.

En zo zijn er haast ontelbaar veel factoren die bij een evaluatie en monitoring van de effecten van de plaatsing van wildspiegels niet over het hoofd mogen gezien worden: snelheidsbeperkingen, signalering, bermbeheer, gewenning bij de chauffeurs, populatieschommelingen bij de hoefdieren, enzovoort. Het merendeel van de onderzoeken houdt daar echter geen rekening mee. Henkens en De Molenaar ontwaarden in de stapel waardeloze onderzoeken en onderzoekjes toch enkele studies die aan haast alle kwaliteitsnormen voldeden, en wat bleek? Geen enkele van die studies kon besluiten dat wildspiegels werkelijk het aantal aanrijdingen met hoefdieren verminderden. Nog fundamenteler was dat ook geen enkel onderzoek kon aantonen dat prooidieren de lichtflits van een spiegel associeerden met gevaar.

De enige vraag die dan nog rest is: wie wordt er beter van de wildspiegels die overal nog elk jaar worden 'geplant'? Het is mijn stellige indruk dat men met het plaatsen van wildspiegels aan het publiek de indruk wil geven aan faunabescherming te doen. De maatregelen die echt helpen zijn meestal niet zo populair. Dat zijn namelijk enerzijds duurdere infrastructuurwerken en landschappelijke ingrepen, en anderzijds een rigoureuze snelheidsbeperking op plaatsen waar nodig - afgedwongen door verkeersdrempels en regelmatig gecontroleerd! Voor het natuurbehoud zijn wildspiegels dus weggegooid geld, en de subsidie ervan zou dringend moeten herbekeken worden. Wie er nu beter van wordt? De fabrikanten van wildspiegels!

Bob Vandendriessche
Begoniastraat 26
B-8020 Oostkamp

- Molenaar, J. G. de & Henkens, R. J. H.G., 1998. Effectiviteit van wildspiegels: een literatuurevaluatie. Instituut voor Bos- en Natuuronderzoek (IBN-DLO), Wageningen.

Waarnemingen

Spitssnuitdolfijn van Blainville voor het eerst gestrand in Nederland

Op 12 april 2005 is een vrouwelijk exemplaar van de Spitssnuitdolfijn van Blainville *Mesoplodon densirostris* op het strand van Ameland terecht gekomen. Het is de eerste stranding van deze soort op de Nederlandse kust. De stranding is opmerkelijk, aangezien de Spitssnuitdolfijn van Blainville bij voorkeur in warme zeeën en oceanen leeft. Af en toe weet deze soort als dwaalgast in koude wateren door te dringen.

Tot nu toe waren in Europa zeven strandingen van de Spitssnuitdolfijn van Blainville bekend. De laatste stranding was in 2002 op de Franse Atlantische kust (Golf van Biscaye). De Spitssnuitdolfijn van Blainville is in de Noordzee echter nog niet eerder waargenomen.

De Spitssnuitdolfijn van Blainville op het strand van Ameland. Foto © Johan Krol (Natuurmuseum Ameland)

Het gestrande dier is een vrouwtje van ruim vier meter lang en naar schatting 1000 kilo. Op het strand is sectie verricht door medewerkers van Naturalis, het Natuurmuseum Ameland en de Erasmus Universiteit Rotterdam. Tijdens het snijden kwam men erachter dat het dier drachtig was: uit de baarmoeder kon de meer dan een meter lange foetus worden geborgen.

Naturalis heeft de foetus geconserveerd in formaline. Van het moederdier en de foetus zijn

De foetus. Foto: Ans Molenkamp © Naturalis.

monsters van de maaginhoud en van verschillende organen genomen, die nader worden onderzocht.

In de maag van het volwassen dier zat een stuk hard plastic, waarschijnlijk een deel van een jam-potdeksel. De rest van de maaginhoud wordt nog bekeken, onder meer op mogelijke voedselresten.

Naturalis is verder van plan om het skelet te prepareren. Van de kop van het dier zijn door de Erasmus Universiteit een CT-scan en een MRI-scan gemaakt. Aan de hand van de opnamen kunnen de onderzoekers nagaan of er beschadigingen zijn aan hersenen en gehoororgaan, die zouden kunnen zijn ontstaan als gevolg van krachtige kunstmatige geluidsbronnen.

Persbericht
Naturalis Leiden

Boommarter in Amsterdam

Op 19 juli 2004 werd om half twee 's nachts in Amsterdam door een politiewagen een marter doodgereden, die de Weteringschans over stak ter hoogte van het Rijksmuseum. Het dier leefde aanvankelijk nog, maar overleed kort daarop. De Dierenambulance meldde het dier bij Martin Melchers, de stadsecoloog: "Er ligt hier een marter voor je". In 'Groot-Amsterdam' gaat het dan meestal om een bunzing, een wezel of een verwildeerde fret. Maar dit was een fraaie mannetjesboommarter. Uit sectie bij Alterra sectie bleek, dat het dier rechts een gebroken rib had, rupturen van lever en long, met bloed in buik en borstholte. In de maag zaten resten van bebroede eieren, mogelijk van de wilde eend. Het gewicht van de marter was laag en de vetconditie gering.

Stadsecoloog Martin Melchers met boommarter Foto: Fred Nordhein

De vindplaats is bepaald geen boommarterbiotoop. Vlakbij ligt het Leidseplein, één van de uitgaanscentra van Amsterdam. Gezien zijn magere verschijning zou dit dier uit één van de Europese boommarterlanden als verstekeling in een caravan of kofferbak kunnen zijn meegekomen.

*Martin Melchers
Laplacestraat 65-huis
1098 HS Amsterdam*

Relmuis in De Bilt / hazelmuis op Texel

Het bericht over de vangst van een relmuis *Glis glis* in Bussum (Zoogdier 15(2): 15), bracht mij een vergelijkbaar geval in herinnering dat zich enige jaren geleden in De Bilt (provincie Utrecht) voordeed. Het ging toen om een relmuis die begin 1996 tot twee keer toe in een woning op de negende verdieping van een flatgebouw aan het Henri Dunantplein werd waargenomen. Het dier was vermoedelijk in juli 1995 meegekomen in een koffer die enige dagen achtereen had opengestaan in een boerde-

rij in Morgny-en-Thierache (departement Aisne, Frankrijk). De relmuis moet in de flat hebben overwinterd en hij wist er blijkbaar ook aan de kost te komen, want er werden her en der aangeknaagde nootjes gevonden.

In Zoogdier 10(4) meldde Ludy Verheggen op pagina 32 een waarneming van een hazelmuis *Muscardinus avellanarius* die als 'verstekeling' op Texel (provincie Noord-Holland) was terecht gekomen. Volgens de schrijver zou het dier met kersttakken uit de Belgische Ardennen zijn ingevoerd. Ter aanvulling en correctie van dit bericht is het misschien goed om te melden dat deze hazelmuis op 14 december 1999 werd aangetroffen in de recreatieruimte van het kampeerterrein Kogerstrand aan de Badweg te De Koog. Hier werd het dier tijdens het maken van kerststukjes tussen sparrentakken gevonden. Deze takken waren gekocht op de kerstmarkt in Beverwijk, waar jaarlijks veel kerstgroen wordt aangevoerd. De takken waren afkomstig uit Zweden en Turkije, zodat de herkomst van de hazelmuis onzeker is en uitzetten niet meer mogelijk was. Het onfortuinlijke diertje is uiteindelijk naar Vereniging Das&Boom in Beek-Ubbergen verhuisd, waar het tijdens de winterslaap van 2000/2001 is overleden. De resten van het diertje zijn niet bewaard (mondelinge mededeling mevr. S. Haffmans).

*Vincent van Laar
Melin
F - 21320 Mont Saint Jean*

Eerste waarneming Bechsteins vleermuis in Gelderland

Op 29 januari 2005 hebben we in de ijskelder op de stuwwal bij Doorwerth een Bechsteins vleermuis *Myotis bechsteinii* aangetroffen. Het betreft de eerste waarneming van een Bechsteins vleermuis in Gelderland en tevens de westelijkste waarneming in Nederland. Het dier hing samen met twee water-vleermuizen aan het koepelgewelf op ongeveer tweeënhalve meter hoogte. Met het vermoeden dat het hier een 'aparte' vleermuis betrof, zijn enkele foto's gemaakt met een digitale camera. Een foto toont haarscherp de zo karakteristieke grote en brede oren van een Bechsteins. Ook zijn hierop

Let op de karakteristieke oren met de lichte binnenranden van de Bechsteins vleermuis. Foto: Hans Huitema

de lichte binnenranden van de oren goed te zien. Verder staat de rechteronderarm van de Bechsteins vleermuis ongeveer in dezelfde hoek als de linkeronderarm van de watervleermuis en daardoor kun je de afmetingen goed vergelijken. Verwarring met de valse vleermuis is zo uitgesloten, omdat de onderarm van deze soort ten minste 20% groter is dan bij een watervleermuis en het verschil in dit geval maar 10% bedroeg. Met de coördinator monitoring van Staatsbosbeheer zijn een week later nog enkele foto's gemaakt ter bevestiging van de determinatie.

Bij toeval is er in dezelfde ijskelder een video-opname gemaakt tijdens de wintertelling van 2003/2004. Naar aanleiding van de vondst van dit jaar zijn die beelden geanalyseerd, waarbij bleek dat er ook vorige winter een Bechsteins vleermuis in de ijskelder heeft gehangen.

Belangrijke vraag is nu of deze zeldzame soort in de zomer ook gebruik maakt van de rijke bossen rond Doorwerth of er alleen overwintert. In het weekend van 27-29 mei is de Vleermuiswerkgroep Gelderland 'op jacht' geweest, gewapend met *bat detectors* en mistnetten. Wordt vervolgd.

Hans Huitema
026-3700341
hans.huitema@planet.nl

Uit de oude doos

Ontdekking van de vleermuizen-sonar: traag verspreidend nieuws

Tegenwoordig luidt een veel gestelde vraag onder vleermuisonderzoekers: "Welk type batdetector hebt u daar?". Tien jaar geleden was het nog: "Hebt u heus nog geen detector?". Nog tien jaar eerder klonk het steevast: "Is dat nu een bat-detector?". De vanzelfsprekendheid waarmee we dezer dagen met de duurste apparaten rondlopen, doet vergeten dat men tot niet zo lang geleden in het duister tastte over de vraag hoe vleermuizen zich oriënteren. Nadat de Amerikanen Pierce en Griffin rond 1940 met behulp van een omgebouwde radio hadden aangetoond dat vleermuizen onhoorbare geluiden uitstootten, drong die kennis blijkbaar slechts traag door tot de rest van de wereld.

Ere wie ere toekomt. Maar wie komt ere toe?

Na het beroemde experiment van Spallanzani (eind 18^e eeuw) viel het onderzoek naar het 'geheime' zesde zintuig van vleermuizen nagenoeg stil. Het gevolg was dat tot aan WO II, auteurs van natuurhistorische boeken zich telkens in bochten wroongen om niet te moeten laten uitschijnen dat ze voor het fenomeen nog steeds geen verklaring hadden. Over hoe het onderzoek naar echolocatie bij vleermuizen heropstartte, schreef Griffin zelf: "If in the 1930's Pierce, Galambos and I had studied *Carollia* we would never have discovered that bats emit ultrasonic orientation sounds." Vreemd genoeg schrijft de Fransman Norbert Casteret in zijn '30 jaar onder de aarde' uit 1954 over zijn exploraties van grotten en zijn ringonderzoek bij vleermuizen: "Pas in 1920 kwam professor Hartridge van de universiteit in Oxford op het idee dat de vleermuizen die in het donker konden vliegen in staat waren de hindernissen te vermijden door ultrakorte geluidsgolven op te wekken waarvan de teruggekaatste echo het diertje waarschuwde hoe het moest vliegen." Professor Hartridge (1886-1976) was gespecialiseerd in de fysiologie. Waar Casteret deze informatie vandaan haalt, is in zijn boek niet te vinden. De Nederlandse vertaling van

de vleermuizengids van Europa vermeldt behalve Pierce en Griffin alleen nog de Nederlander Sven Dijkgraaf die in 1943, onafhankelijk van het eerdere Amerikaanse onderzoek, aan de universiteit Groningen tot dezelfde ontdekking kwam. Blijkbaar beschikte Dijkgraaf nog niet over een publicatie van Pierce en Griffin, wellicht door de oorlogsomstandigheden. Hartridge en Dijkgraaf duiken zo weinig in de literatuur op, dat hun inspanningen helemaal in de schaduw zijn komen te staan van die van Pierce, Galambos en Griffin. Griffin overleed pas eind 2003, na een carrière van om en bij de 65 jaar vleermuizenonderzoek.

Terug naar de literatuur: de 19e eeuw

In zijn 'Buch der Natur' uit 1874 schrijft Friedrich Shodler (vertaling uit het Duits):

"Door vernuftige proeven overtuigde men zich van het uitzonderlijke gevoel dat vleermuizen in de fijne vliezen aan hun neus en oren hebben. Van hun ogen beroofd of in het donker vliegen ze met de grootste gezwindheid en zekerheid in het rond zonder ergens tegenaan te stoten, waarbij ze zelfs in staat zijn om fijne gespannen draden te ontwijken." Shodler was duidelijk goed op de hoogte van Spallanzani's proeven. Onder het stof is Spallanzani's onderzoek in de loop der jaren dus niet geraakt,

ondanks wat men soms beweert. Toussnel (zie Zoogdier 15-2) suggereerde in zijn 'L'esprit des bêtes' uit 1847 ook al dat vleermuizen 'hoorden met hun neus en zagen met hun oren'. In 1899 houdt Julius Mac Leod het in zijn 'Beginnelen der Dierkunde' in het hoofdstuk over de vleermuizen nog wijselijk bij: "Het gezicht is weinig ontwikkeld. De tastzin is daarentegen zeer fijn, en heeft voornamelijk zijn zetel in de vlieghuid, in de bladvormige aanhangsels van den neus en in de oorschelpen". En verder: "Zij voeden zich hoofdzakelijk met insecten

en maken zich daardoor zeer verdienstelijk; zij zijn hoegenaamd niet schadelijk, en verdienen ten volle onze bescherming, te meer daar hun vreemd uitzicht aan vele lieden afkeer en schrik inboezemt." We schrijven het jaar 1899, jawel...

De twintigste eeuw: het blijft wachten...

We maken een sprong in de tijd naar 1938: In 'Het dier in zijn wereld, overzicht der levensverschijnselen in het dierenrijk' - met Dr. K. Kuiper als auteur van het hoofdstuk zoogdieren - lezen we: "De vlieghuid is zeer elastisch en rijk aan zintuigharen ... Met de aanwezigheid van zeer veel tastzintuigen hangt het optreden van allerlei huidplooien stellig samen, waarvan wij die der vaak zeer grote oren en der ingewikkelde neusuitgroeiels noemen. ... Dat de lichaamsbouw der vleermuizen bij nadere beschouwing in allerlei punten aangepast blijkt aan de voortbewegingswijze, behoeft geen betoog. Zij gebruiken hun kleine ogen, maar zijn toch nog meer op de zeldzaam fijn ontwikkelde tastzin en hun

gehoor aangewezen, waardoor zelfs blinde vleermuizen in staat zijn, kriskras gespannen draden in een donker vertrek bij hun vlucht te mijden. Dit feit werd reeds in de 18^e eeuw door den Italiaanschen abt Spallanzani waargenomen." Ook in 1938 stond men dus nog op de schouders van Spallanzani. In dat jaar begonnen Pierce en Griffin hun baanbrekend onderzoek. Na hun ontdekking en bijhorende publicaties zou je verwachten dat men de literatuur snel zou aanpassen en wereldwijd onder natuurwetenschappers met veel belgerinkel van het fenomeen melding zou maken. Helaas...

Schoolboeken...

In de Vlaamse schoolboeken biologie voor het lager en middelbare onderwijs van na 1940 staat wel steeds een hoofdstuk over vleermuizen (zoek dat nu maar eens), maar niks over echolocatie. In de derde uitgave van 'De natuurwetenschappen op de lagere school' uit 1943 lezen we over de vleermuis nog steeds het verhaal van Spallanzani. Aan de tekst was sinds 1928 niets veranderd. Daarom wil ik u deze passage zeker niet onthouden: "De vleermuis is ons uiterst nuttig en moet daarom beschermd worden. Dom en lafhartig zijn zij die zich niet schamen het diertje met open vleugels op de deuren van schuur of stal te nagelen." Merk op: de voorpagina van dit schoolboek vermeldt dat deze uitgave door 'de Regeering' werd toegelaten als

leerboek voor het onderwijs. In een boek voor de middelbare school uit 1953 kwam men niet verder dan: "De vleermuis is een insectenetend zoogdier, dat goed uitgerust is voor het vliegen". Een uitleg die niet meteen laat uitschijnen dat de auteurs van meer op de hoogte waren.

... versus de (K)NNV

Van een uitgave van de bibliotheek van de – toen nog niet Koninklijke – Nederlandse Natuurhistorische Vereniging zou men dan toch meer verwachten, zeker als de binnenflap vermeldt: "Voor verschillende groepen bijgestaan door speciale medewerkers". In uitgave nummer 9, 'Flora en Fauna, bevattende determinatietabellen van de algemeen in Nederland waargenomen planten en dieren' uit 1948, lezen we in het hoofdstuk vleermuizen: "Tastzin sterk ontwikkeld, vooral zetelend in de vrijwel onbehaarde vlieghuid en in neusaanhangsels". Niets over echolocatie! Ook in de tweede herziene druk uit 1950 van 'Wat is dat voor een dier', van IJsseling en Scheygrond in het hoofdstuk vleermuizen geen spoor van het begrip.

In de lage landen was het uiteindelijk wachten tot 1955 toen F.H. Van Den Brink in zijn Zoogdierengids van Europa schreef: "Betreffende de onderscheiding der geluiden dient nog veel te worden onderzocht. De oriëntering der vleermuizen in het donker geschiedt door echo-lokalisatie (ook wel 'sonar' genoemd)". Eindelijk stond het ook bij ons 'te boek', ruim 15 jaar na de ontdekking. E-mail kwam pas véél later.

Bob Vandendriessche
Begoniastraat 26
B-8020 Oostkamp

Boekbesprekingen

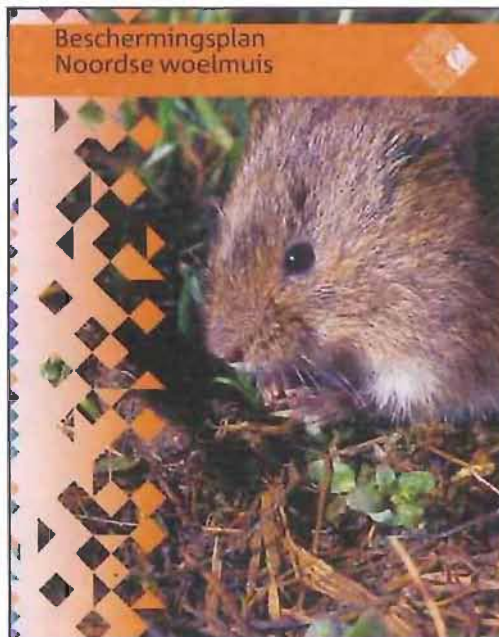
Beschermingsplan Noordse woelmuis

De Nederlandse noordse woelmuis *Microtus oeconomus arenicola* is een aparte ondersoort die, als relict van de laatste ijstijd, alléén in Nederland voorkomt. Het is de enige endemische zoogdier-soort in ons land en hij staat op de Rode Lijst in de categorie 'kwetsbaar', met tussen 1964 en 1996 een afname van 24%. Plaatselijk is de soort tussen de 0 en 60% afgenomen.

Het nu verschenen Beschermingsplan Noordse woelmuis heeft als doel de nog bestaande populaties te laten overleven en uitbreiding ervan mogelijk te maken in aangrenzende gebieden. Daartoe geeft het plan aanvullingen op het 'gebiedsgerichte natuurbeleid' door middel van specifiek op de Noordse Woelmuis gerichte maatregelen voor de inrichting en het beheer van elk der leefgebieden. Als neveneffect van deze maatregelen noemt het plan positieve effecten voor andere bijzondere en bedreigde diersoorten van de natte laagveen- en kleigebieden, zoals de grote vuurvliinder, diverse moerasvogels en vleermuissoorten.

De noordse woelmuis komt nog voor in vijf regio's die onderling qua landschap nogal verschillen, waardoor per regio verschillende of andere beschermingsmaatregelen genomen moeten worden. In de vijf onderscheiden regio's Friesland, Texel, midden- en Noord Holland, het veenweide gebied Holland-Utrecht en het Deltagebied, zijn ook genetische verschillen tussen de populaties aangetoond.

Het beschermingsplan stelt nadrukkelijk, dat het nemen van enkele maatregelen niet voldoende is om de Noordse Woelmuis effectief te beschermen. De nu bestaande leemten in kennis zullen moeten worden opgevuld door ecologisch onderzoek naar effecten van beheervormen op geboorte, sterfte en genetische variatie en naar de interactie met concurrerende woelmuissoorten zoals de veld- en aarmuis. Daarnaast is monitoring en evaluatie van genomen maatregelen noodzakelijk. En, niet te vergeten, kennisoverdracht naar terreinbeheerders en overheden die verantwoordelijk zijn voor de waterhuishouding. Het herstel van de dynamiek in het waterpeil wordt als cruciaal gezien, naast

het in verbinding brengen en het uitbreiden van leefgebieden.

Het plan vermeldt voor elk van de regio's per leefgebied de bedreigingen en de knelpunten. Deze worden helder beschreven en toegelicht. Als voorbeeld worden voor een vijftal leefgebieden de te nemen maatregelen in detail uitgewerkt.

Aan het plan is een lijst met actiepunten toegevoegd waarin 27 maatregelen zijn genoemd met daarbij de instantie die ze zou moet (laten) uitvoeren, een kostenraming en het jaar waarin uitvoering gewenst is. Ter completering is er een voorstel voor de evaluatie van het beschermingsplan zelf, de maatregelen, de effecten, de inzet in tijd en geld en de samenwerking van de betrokken partijen.

Al met al een voorbeeldig, goed leesbaar en fraai uitgevoerd beschermingsplan.

Alice Pillot

• La Haye, M & J.M. Drees, Beschermingsplan Noordse woelmuis, 2004, 73 pp. Ministerie van LNV directie IFA/Bedrijfsuitgeverij, rapport EC-LNV nr. 270.

Te bestellen bij het Expertise centrum van LNV, Postbus 482, 6710 BL Ede onder vermelding van code 270 en het aantal exemplaren. Per ex. € 7,00

Met vleermuizen overweg

Met vleermuizen overweg is een prachtig uitgevoerde, helder geschreven brochure over de problemen die vleermuizen hebben met onze wegen, spoorwegen, kanalen, straatverlichting en andere ingrepen met betrekking tot de infrastructuur in het landschap. Nadat is gewezen op onze wettelijke zorgplicht voor vleermuizen, wordt uitgelegd dat vleermuizen dieren zijn met een uitgebreid netwerk in het landschap en dat zij worden beïnvloed door onze ingrepen daarin. De brochure verschaft handvatten aan zowel de plannenmakers en de ontwerpers, als aan de beheerders, zodat zij weten wat zij kunnen (en moeten!) doen om de overlevingskansen voor vleermuizen te vergroten.

Voor de leek wordt duidelijk gemaakt dat vleermuizen bijzondere dieren zijn en absoluut niet met muizen zijn te vergelijken, doordat zij zich langzaam vermenigvuldigen en heel traditiegetrouw zijn in het landschapsgebruik. Hierdoor is het aanpassen aan menselijk ingrijpen traag of onmogelijk en lange termijnplanning is noodzaak. Zonder daar verder op in te gaan wordt beschreven dat twaalf van de eenentwintig vleermuissoorten in Nederland veelvuldig voorkomen en dat deze erg verschillen in levenswijze, hoewel er natuurlijk ook overeenkomsten zijn. Bij beschermen en inrichtingsmaatregelen is het wenselijk rekening te houden met de meest kwetsbare soorten.

De tekst wordt verluchtigd door fraaie foto's, prachtige illustraties van Peter Twisk en overzicht-

telijke tabellen. Zo geeft één van de tabellen het landschapsgebruik weer van de twaalf meest voorkomende soorten. Hoewel de gebruikte iconen erg klein zijn, zijn de verschillen en overeenkomsten duidelijk. Een andere tabel laat zien welke nationale en internationale wetten en regels voor de verschillende vleermuissoorten gelden en hoe het met hun zeldzaamheid gesteld is. Handig is de tabel die, voor iedere fase in het plannings- en uitvoeringsproces van de maatregelen, aangeeft welke informatie over vleermuizen nodig is en wat je moet doen om die te krijgen.

Bondig wordt uitgelegd dat, voor het vaststellen van vleermuissoorten in het landschap en van het gebruik dat zij van het landschap maken, een combinatie van elkaar aanvullende inventarisatiemethoden nodig is. In een samenvattend schema wordt dat nader toegelicht. Er wordt op gewezen, dat het niet mogelijk is om eenvoudige aanbevelingen te doen en dat hulp van experts hiervoor onontbeerlijk is.

Vervolgens wordt een aantal maatregelen beschreven die de effecten van wegen, bruggen, kanalen en straatverlichting op het leefgebied van vleermuizen kunnen verminderen, waarbij fraaie illustraties de lezer een en ander verduidelijken. Ook deze maatregelen zijn in een overzichtelijke tabel weergegeven. Benadrukt wordt dat ook bestaande situaties kunnen worden verbeterd en dat daar bij reconstructies rekening mee moet worden gehouden.

Wie na verloop van tijd is vergeten wat er in de brochure staat, kan de samenvatting raadplegen, die door zijn duidelijkheid uitnodigt om de brochure nog maar eens door te nemen.

Zelfs voor diegenen, die alles over vleermuizen denken te weten, is de brochure een *must*, omdat die in een notendop onze kennis van vleermuizen weergeeft en de maatregelen, die we ten behoeve van vleermuizen nemen kunnen, helder aanreikt.

Wim Bongers

- Herman Limpens & Peter Twisk.
Met vleermuizen overweg, 2004
Rijkswaterstaat,
Dienst Weg- en waterbouwkunde, 25 pp.
ISBN 90-369-5562-9

Wildlife and traffic

Aan dit Europese handboek werkten twaalf auteurs uit verschillende Europese landen mee.

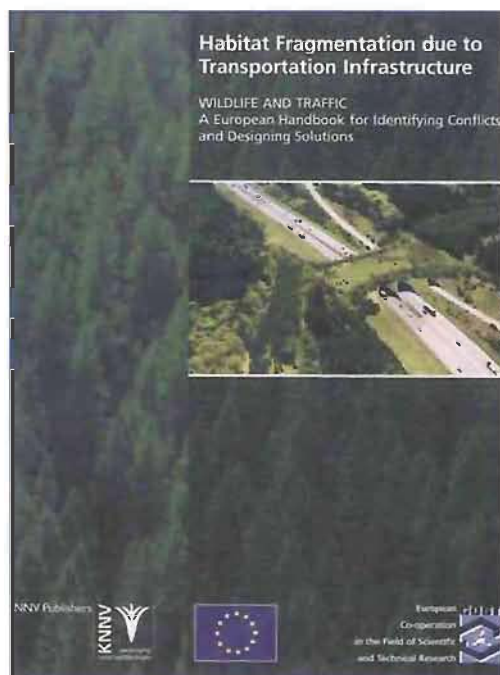
De titel van het handboek kan verwarring scheppen: bij het woord 'traffic' denken wij meteen aan het voorbijrazende verkeer en zo meteen aan het probleem van de verkeersslachtoffers bij dieren. Onder 'traffic' moeten we echter ook de vaste infrastructuur verstaan. Dat wordt al meteen duidelijk in het eerste hoofdstuk, waar men aangeeft wat versnippering precies inhoudt en hoe men de gevolgen van versnippering kan vermijden, verzachten of compenseren. Hoewel het vermijden van versnippering (lees: het niet aanleggen van nog meer wegen) de hoogste prioriteit krijgt toegeschreven, is het meest lijvige hoofdstuk toch gewijd aan mitigerende maatregelen zoals faunapassages. Uiteraard wordt ook aandacht besteed aan de planningsfase waarin onder meer het landschap en biotoopverbetering aan bod komen. *Last but not least* – wat vaak vergeten wordt – bespreken de auteurs de evaluatie van de genomen maatregelen onder de vorm van monitoring.

Het is zeker een verdienste van deze Europese samenwerking dat in het boek bijna alle denkbare vormen van versnippering worden toegelicht. Het grote publiek zal zich wellicht snel aangesproken voelen door maatregelen om bijvoorbeeld botsingen met reeën te vermijden, ook omwille van de eigen veiligheid. Bij wegbeheerders is er ook begrip voor het probleem van het afstotende effect van diffuse wegverlichting op dieren zoals weidevogels of sommige soorten vleermuizen. Zeker niet alleen zoogdieren of vogels komen aan bod, ook amfibieën en reptielen, vissen en zelfs ongewervelden krijgen de nodige aandacht. Dit handboek zal met name van pas komen waar biologen en planologen elkaar ontmoeten, maar met de gedetailleerde plannen en beschrijving van sommige types faunapassages kan soms bijna meteen ook een aannemer aan de slag. Ook lokale natuurbeschermers kunnen uit het boek de nodige inspiratie opdoen, om bijvoorbeeld lokale overheden aan te sporen hun steentje aan de ontsnippering bij te dragen. Erg didactisch zijn de foto's en tekeningen van hoe het wel en hoe het niet moet. Een kilometerslange massieve doorzichtige glazen wand langs een weg die een bos en een

groene woonzone van elkaar scheiden, moet zowat het typevoorbeeld zijn van hoe het niet moet. *Nota Bene*: zelfklevers van roofvogelsilhouetten volstaan hier niet! Ook de alom bekende wildspiegels krijgen de punten die ze verdienen: nul (zie ook Forum in deze Zoogdier). Dit zijn echter details: zo grondig als het handboek is uitgewerkt, zo beknopt is deze bespreking ervan. De kwaliteit van dit handboek blijkt echter ook uit schijnbare (!) details: waar gepleit wordt voor de aanplant van struiken of bomen laat men niet na er op te wijzen dat oorspronkelijk lokaal plantgoed sterk de voorkeur geniet. Een korte maar relevante lijst van websites verwijst door wie meer wil. Voor wie aan haar of zijn kennis van het Engels twijfelt: een uitgebreide 'glossary' helpt je zo weer verder.

Bob Vandendriessche

- Luell, B. e.a., 2003. COST 341 Habitat Fragmentation due to Transportation Infrastructure. Wildlife and traffic, A European Handbook for Identifying Conflicts and Designing Solutions. KNNV Uitgeverij ISBN: 90 5011 186 6 Tien hoofdstukken, in kleur, geen paginanummering.

Natuur.nieuws

Alles kan beter. Ook de Vlaamse inbreng in Zoogdier kan beter, daar wordt hard aan gewerkt. Het aantal Vlaamse abonnees van Zoogdier begint voor het eerst in jaren dan ook weer te stijgen. Hoe hoog dat aantal kan stijgen, zal veel afhangen van de inspanningen van de Zoogdieren- en Vleermuizenwerkgroep van Natuurpunt. Stijgende aantallen abonnees zijn natuurlijk geen doel, maar een middel. Zoogdier is het middel bij uitstek om bij te blijven of eens over de landsgrenzen te piepen (het zijn voor één keer geen taalgrenzen...), te gluren bij de burens, zeg maar. Zo kan de Zoogdierenwerkgroep van Natuurpunt alleen maar dromen van een personeelskader als dat van de VZZ. Momenteel wordt druk nagedacht over hoe het nu verder moet na het vertrek van Sven Verkem als ondersteuner van onze werkgroepen. Sven koos voor een loopbaan in het onderwijs. Veel succes gewenst! Nu ja, de natuurhistorische werkgroepen vliegen intussen toch mooi mee op de rug van grote broer Natuurpunt, een vereniging die intussen vlotjes richting 60.000 leden peddelt.

Daarmee heeft Natuurpunt zo langzamerhand een kritieke massa bereikt, waardoor laagdrempelige projecten als 'biodiversiteit in je gemeente' voldoende draagvlak en dus kans van slagen hebben. De vleermuizen en enkele zoogdierensoorten profiteren zeker mee van de aandacht die ze in dit project krijgen. De actieve leden binnen de Zoogdierenwerkgroep en de Vleermuizenwerkgroep zitten intussen ook niet stil. Er worden wandelingen georganiseerd, projecten voorbereid, artikelen gepubliceerd, enkele vleermuizenwerkgroepers trekken eind augustus richting West-Ierland voor de driejaarlijkse bijeenkomst van Europese vleermuizenonderzoekers, er is weer de Europese Nacht van de Vleermuis enzovoort... De Zoogdierenwerkgroep focust momenteel sterk op een aantal soorten waaronder de hazelmuis en de eikelmuis, een soort waarvoor trouwens op korte termijn zal samengewerkt worden met de Nederlanders. *Last but not least* is er tenslotte de hernieuwde aandacht voor het pluizen van braakballen. De Zoogdierenwerkgroep en de Kerkuilwerkgroep hebben zich geëngageerd om de

komende jaren op een gecoördineerde en vooral zinvolle manier het braakbalpluizen aan te pakken. Educatie, inventarisatie en monitoring zijn drie belangrijke doelstellingen. Uit de resultaten van dat gepluis zullen we ongetwijfeld opnieuw veel kunnen leren. Wie wil meehelpen pluizen is trouwens van harte welkom; geef even een seintje!

Wie weet verschuilen zich toch nog enkele noordse woelmuizen in ons krekengebied?

Een fijne zomer gewenst en tot ergens te velde!

Bob Vandendriessche

VZZ-nieuws

Van bureau en bestuur

Zaterdag 23 april werd de Algemene Ledenvergadering gehouden. Belangrijke punten:

- **het jaarverslag en het financieel verslag 2004.** Alle leden hebben het jaarverslag thuis toegestuurd gekregen. Het financieel verslag lag ter vergadering. Daaruit bleek dat de vereniging het jaar afsloot met een verlies van € 20.119,- ten opzichte van de begroting 2004. De oorzaak hiervoor ligt zowel binnen de vereniging als daarbuiten. Een belangrijke externe factor was de geringe vraag naar verspreidingsgegevens en inventarisaties. Het bestuur verwacht dat dit ook in 2005 het geval zal zijn en stelde daarom een bijstelling van de begroting voor. Dit werd door de aanwezige leden geaccepteerd. De penningmeester en de kascommissie werden gedechargeerd.

- **herverkiezing bestuursleden.** De termijnen van de voorzitter en de secretaris liepen ten einde. Beiden stelden zich herkiesbaar, maar slechts voor een jaar, resp. tot een opvolger gevonden is. Het bestuur verwacht deze op de volgende ALV (19 november 2005) gevonden te hebben. Het bestuur wordt nu gevormd door Ton Bosman (voorzitter), Leo van Breukelen (secretaris), Jacob van Olst (penningmeester), Peter van der Linden, Hans Bekker en Rob van Apeldoorn.

• **meerjarenprogramma 2006-2010.** Het bestuur wil, samen met de leden, dit jaar een meerjarenprogramma opstellen. Op de ALV werden zes speerpunten gepresenteerd. Deze zijn ook op de website van de VZZ te vinden. Leden worden uitgenodigd hierop te reageren. Daarnaast worden de werkgroepen, redacties en de steunstichting gevraagd suggesties te doen om de speerpunten verder uit te werken, zodat op de volgende ALV een uitgewerkt voorstel ter goedkeuring aan de leden voorgelegd kan worden.

• **de redactie van Lutra** kwam met een voorstel om dit tijdschrift digitaal via de website van de VZZ (vzz.nl) aan te bieden. Er werd een aantal scenario's gepresenteerd. Deze kunt u op onze website vinden. Het bestuur verneemt graag uw mening hierover.

• **eigendoms- en gebruiksrechten Zoogdierdatabank.** De VZZ beheert al enige jaren een databank met zoogdierwaarnemingen. Over het eigendom van deze databank waren nog geen eenduidige afspraken gemaakt. Op de ALV lag het voorstel om het eigendom expliciet bij de Zoogdierverseniging VZZ neer te leggen. Dit betekent dat als men een waarneming voor deze databank aanlevert het eigendomsrecht automatisch bij de VZZ komt te liggen. De leden gingen hiermee akkoord.

Naar aanleiding van de resultaten van de workshop die eerder dit jaar over dit onderwerp gehouden was en waarvoor alle waarnemers uitgenodigd waren werd verder besloten dat er geen bezwaar bestaat tegen levering van gegevens aan derden en openbaarmaking via internet. Wel werden twee voorwaarden gesteld. Gegevens worden alleen geleverd als 1) een goede interpretatie gegarandeerd is en 2) geen schade aan het natuurbelang toegebracht wordt.

Een en ander wordt dit jaar verder uitgewerkt. Met name de terugkoppeling naar de waarnemers en de VZZ-leden.

Intussen kan gemeld worden dat er een redactie voor de twee websites is gevormd. Voor vzz.nl en Vleermuisnet.nl is Mieuw Dienenhoven webmaster. Binnenkort zal een update plaatsvinden

van de structuur van de websites, zodat de gewenste aanpassingen en aanvullingen ook mogelijk zijn. Werkgroepen, redacties, bestuur en kantoormedewerkers worden opgeroepen hun bijdrage en verbeteringen aan de website (redactie.website@vzz.nl) door te geven.

Dennis Wansink en Hans Bekker

Excursieleiders gezocht voor de VOFF-velddagen!

Succes van zoogdieronderzoek bij Zoogdierverseniging VZZ hangt mede af van de inzet van vele vrijwilligers. Om aan nieuwe vrijwilligers te komen organiseert de VZZ in samenwerking met de VOFF een aantal velddagen. Tijdens deze dagen kunnen (nieuwe) vrijwilligers onder begeleiding van ervaren excursieleiders kennis maken met regionale waarnemers en de verschillende (locale) onderzoeksprojecten. De VOFF-velddagen vormen een unieke kans om bij hen in de buurt onder begeleiding van ervaren veldmedewerkers te ruiken aan het veldwerk waaraan ze als vrijwilliger kunnen meedoen. Deelnemende natuurvorsers worden tijdens deze dagen veelal over de streep getrokken om actief te worden op het gebied van een andere soortgroep dan die waar ze al jaren mee bezig zijn.

Wil je kennis maken met nieuwe vrijwilligers uit je eigen regio? Help dan mee aan de VOFF-velddagen en ga met deze mensen op pad. Elke VOFF-velddag heeft twee excursierondes (1x ochtend en 1x middag), zodat je met verschillende vrijwilligers kennis kan maken. In onderstaande lijst wordt aangegeven waar dit jaar nog VOFF-velddagen georganiseerd worden en er is er vast wel één bij jou in de buurt. Op de websites www.vzz.nl en www.voff.nl valt nog veel meer te lezen over de VOFF-velddagen. Meld je aan als excursieleider per e-mail (richard.witte@vzz.nl) of bel met kantoor 026-3705318.

Wij zorgen voor informatie, bekendmaking, deelnemers, voorlichtingsmateriaal, koffie en thee.

Wieden (Ov) 25 juni 2005

Delleburen (Fr) 3 juli 2005

Loonse en Drunense Duinen/De Brand (NBr)
3 juli 2005

Amsterdamse Waterleidingduinen (NH)
17 juli 2005
Dwingelderveld (Dr) 21 augustus 2005
Kampina (NBr) 28 augustus 2005
De Kraaienberg/Markiezaat (NBr)
11 september 2005
Meinerswijk (Ge) 25 september 2005
Noord-Hollands Duinreservaat (NH)
9 oktober 2005

Nieuwe medewerkers

Regelmatig stellen nieuwe medewerkers bij het VZZ-bureau zich voor. Deze keer is het de beurt aan de opvolger van Sander Fritzschke: Bram de Haan.

In deze editie van Zoogdier wil ik graag even een moment nemen om mijzelf voor te stellen. Mijn naam is Bram de Haan en ik ben januari jongstleden bij de VZZ in dienst getreden als de nieuwe databankbeheerder. Mijn taak is het onderhouden van de database waarin alle waarnemingen staan die bij de VZZ aanwezig zijn. Ook ondersteun ik mijn collega's op kantoor door gewenste informatie uit de database aan te leveren. Daarnaast ben ik betrokken bij projecten die met de database te maken hebben, zoals het online invoeren van waarnemingen. In mijn vrije tijd ga ik er graag op uit om van de natuur te genieten of ben ik in het gezelschap van vrienden. De afgelopen maanden bij de VZZ zijn mij goed bevallen en ik hoop dat ik deze functie nog lange tijd mag vervullen.

Bram de Haan

Zoogdier van het jaar 2004

Voor een rosse woel naar Burgers?

Toen de redactie van Zoogdier opriep een zoogdier van het jaar te kiezen heb ik van harte de rosse woelmuis als mijn favoriet ingestuurd. Hoewel dit schatje te weinig stemmen kreeg, beloofde de redactie de bijbehorende oproep om zo snel mogelijk de ecologische hoofdstructuur ongekort en onversnipperd gestalte te geven, met een bezoek aan een dierentuin naar keuze.

Die keus was snel gemaakt: met Artis ben ik opgegroeid (als kind en als student) in Emmen kom ik jaarlijks met een stel enthousiaste VWO-leerlingen, maar Burgers dat ken ik alleen van de plaatjes. Om precies te zijn van de chimpansee-film van Bert Haanstra, van de boeken van Frans de Waal, van het boek van Otto Adang. Meer dan 25 keer heb ik Haanstra's film intussen bekeken met steeds weer andere leerlingen. En steeds weer worden leerlingen getroffen door de gedragingen van Jeroen, Nicky, Dandy, Wouter, Mama, Tepel en de anderen. Het menselijke in chimpansees en het chimpige in mensen maakt de leerlingen enthousiast voor nadere studie aan het gedrag van dieren en mensen. En nog nooit had ik deze kolonie in levende lijve gezien.

Na fantastisch voorbereidend werk van Marius den Boer kregen Tetsje en ik op 7 april een VIP-behandeling in Burgers Zoo. Gezelschap van de hoofdredacteur, koffie en een perfecte lunch van Burgers en ruim een uur uitleg bij de chimpansees door Wineke Schoo. Alsof we door haar werden bijgepraat over uit het oog verloren familieleden!

Wineke Schoo (links) vertelt de prijswinnaars enthousiast over de chimpansees.

Mama en Tepel leven nog, Fons is al weer leider af en houdt zich nu wat op de achtergrond, de grote menieren zijn helaas overleden, maar Dandy's allelen zijn duidelijk over de populatie verspreid, Glambo is nu de alfa-man (dat is er toch eentje van Gorilla?), enzovoort. Vol met aanvullingen en anekdotes kon ik terug naar VWO5.

Uiteraard hebben we ook de rest van Burgers Zoo goed op ons laten inwerken, met de diepten van de 'Ocean' als hoogtepunt.

En toen, verzadigd van indrukken, terug met de trein naar Blijdenstein, waar de rosse woelmuizen scharrelen tussen het snoeihout.

Henk van Netten

Aanvullingen en verbeteringen

Bij het laatste nummer van 'Zoogdier' van vorig jaar was een fraaie folder gevoegd met daarop de hazelmuis met een begeleidende tekst. Nergens is vermeld dat tekst en opmaak uitgevoerd zijn door Froukje Rienks. Waarvan akte!

In datzelfde nummer is een aantal foto's geplaatst zonder onderschrift. Daarbij zijn ook de fotografen niet genoemd. De foto van Van Wijngaarden op pagina 24 is gemaakt door Wim Bongers, de foto van Mörzer Bruyns op pagina 25 door Rein Hey.

Agenda

31 juli - 5 august

IX International Mammalogical Congress in 2005, Sapporo, Japan

Het International Mammalogical Congress (IMC 9), voorheen het International Theriological Congress (ITC), vindt plaats in Sapporo Japan.

Meer info: www.imc9.jp

5 - 8 september

5th European Vertebrate Pest Management Conference, Boedapest

Registratie (tot 30 juni) en info: www.5evpmc.com/index.htm

15 - 17 oktober

13th Meeting of the International Hamsterworkgroup, Wenen, Oostenrijk

Meer info volgt.

19 - 22 oktober

5e Internationale Moefton Symposium

Voor gedetailleerde informatie over het symposium en de registratieprocedure wordt gepubliceerd op www.mouflonsymposium.info

19 november

VZZ Algemene Ledenvergadering

Meer info volgt.

Aanwijzingen voor auteurs

Artikelen dienen populair-wetenschappelijk van aard te zijn en niet elders gepubliceerd. De voorkeur gaat uit naar stukken over de (in het wild levende) zoogdieren van de Benelux. Ook korte mededelingen en bijzondere waarnemingen zijn welkom. Tekst zonder opmaak aanleveren per e-mail aan redactie.zoogdier@vzz.nl of op diskette. Zorg voor ruim illustratiemateriaal, maar houd dit gescheiden van de tekst. In geval er copyright op de illustraties berust moet de auteur toestemming hebben voor het gebruik ervan. Beperk het aantal literatuurverwijzingen tot enkele essentiële. Per artikel kan van slechts één auteur het adres vermeld worden; van de overigen alleen de naam. Met vragen over inhoud en/of vorm kunt u altijd contact opnemen met de redactie. Uitgebreidere aanwijzingen voor auteurs zijn te vinden op de VZZ-site:

<http://www.vzz.nl/zoogd>

Adressen

Zoogdierverseniging VZZ

Oude Kraan 8, 6811 LJ Arnhem, Nederland,
T: 026-3705318, F: 026-3704038,
E: zoogdier@vzz.nl, Website: www.vzz.nl

Werkgroepen Zoogdierverseniging VZZ

Veldwerkgroep Nederland

Eric Thomassen,
Middelstegegracht 28, 2312 TX Leiden,
T: 071-5127761, E: ericthomassen@hetnet.nl

Materiaaldepot Veldwerkgroep

Menno Haakma, E: materiaal@vzz.nl

Vleermuiswerkgroep Nederland (VLEN-VZZ)

Oude Kraan 8, 6811 LJ Arnhem,
E: vleermuiswerkgroepnederland@vzz.nl

Informatiepunt Zeezoogdieren

Marjan Addink, Naturalis, Postbus 9517,
2300 RA Leiden, E: addink@nrm.nl

Werkgroep Boomarter Nederland

Ben van den Horn,
Celsiusstraat 4, 3817 XG Amersfoort,
T: 033-4625970, E: belise@freeler.nl

Beverwerkgroep

Annemariëke van der Sluijs, Oude Kraan 8,
6811 LJ Arnhem, tel. 026-3705318,
E: a.vandersluijs@vzz.nl

Zoogdierwerkgroep Overijssel

Nico Driessen, p/a Natuur & Milieu Overijssel,
Stationsweg 3, 8011 CZ Zwolle, T: 038-4217166,
E: driessen@natuurmilieu.nl

Natuurpunt

Kardinaal Mercierplein 1, 2800 Mechelen, België,
T: 015-297220. Website: www.natuurpunt.be

Contactpersonen Natuurpunt

Zoogdierenwerkgroep

Bob Vandendriessche, Begoniastraat 26,
8020 Oostkamp, België,
E: bob.vandendriessche@natuurpunt.be

Vleermuizenwerkgroep

Alex Lefevre, Klissenhoek 85, 2290 Vorselaar, België,
E: alexlefevre@hotmail.com

VZZ-lidmaatschap/Natuurpunt-abonnement

VZZ-lidmaatschap met alleen Zoogdier €15 per jaar.
Lidmaatschap met tijdschriften Lutra en Zoogdier
€ 25 per jaar.

Overmaken op postbank 203737 of voor België op
rekening 000-1486269-35, onder vermelding van
het gewenste lidmaatschap.

Leden van Natuurpunt kunnen zich op Zoogdier
abonneren door € 8,50 over te maken op 000-
1486269-35 met vermelding: "Lid Natuurpunt" +
lidnummer"

Opzeggen

Uitsluitend schriftelijk, vóór 1 december, aan het
Bureau van de VZZ.

Zoogdier

ISSN 0925-1006

Redactieadres

Redactie Zoogdier, Oude Kraan 8, 6811 LJ Arnhem,
T: 026-3705318, E: redactie.zoogdier@vzz.nl

Redactie

Marius den Boer (hoofdredacteur), Steve Geelhoed
(eindredacteur), Maurice La Haye, Alice Pillot,
Froukje Rienks, Meta Rijks, Bob Vandendriessche,
Sven Verkem

Medewerkers Dirk Criel, Dick Klees, Thierry
Onkelinx, Goedeke Verbeylen, Rollin Verlinde

Opmaak

Han Halewijn - Music Design, Arnhem

Druk

Tijl Offset, Zwolle

Losse nummers Zoogdier

Losse nummers kosten € 6, inclusief porto. Bestellen
via redactieadres, met vermelding van jaargang en
nummer.

Kopijsluitingsdata

Nr 16 (3): 1 juli 2005; nr 16 (4): 1 oktober 2005;
nr 17 (1): 1 januari 2006; nr 17 (2): 1 april 2006

UIT DE KUNST

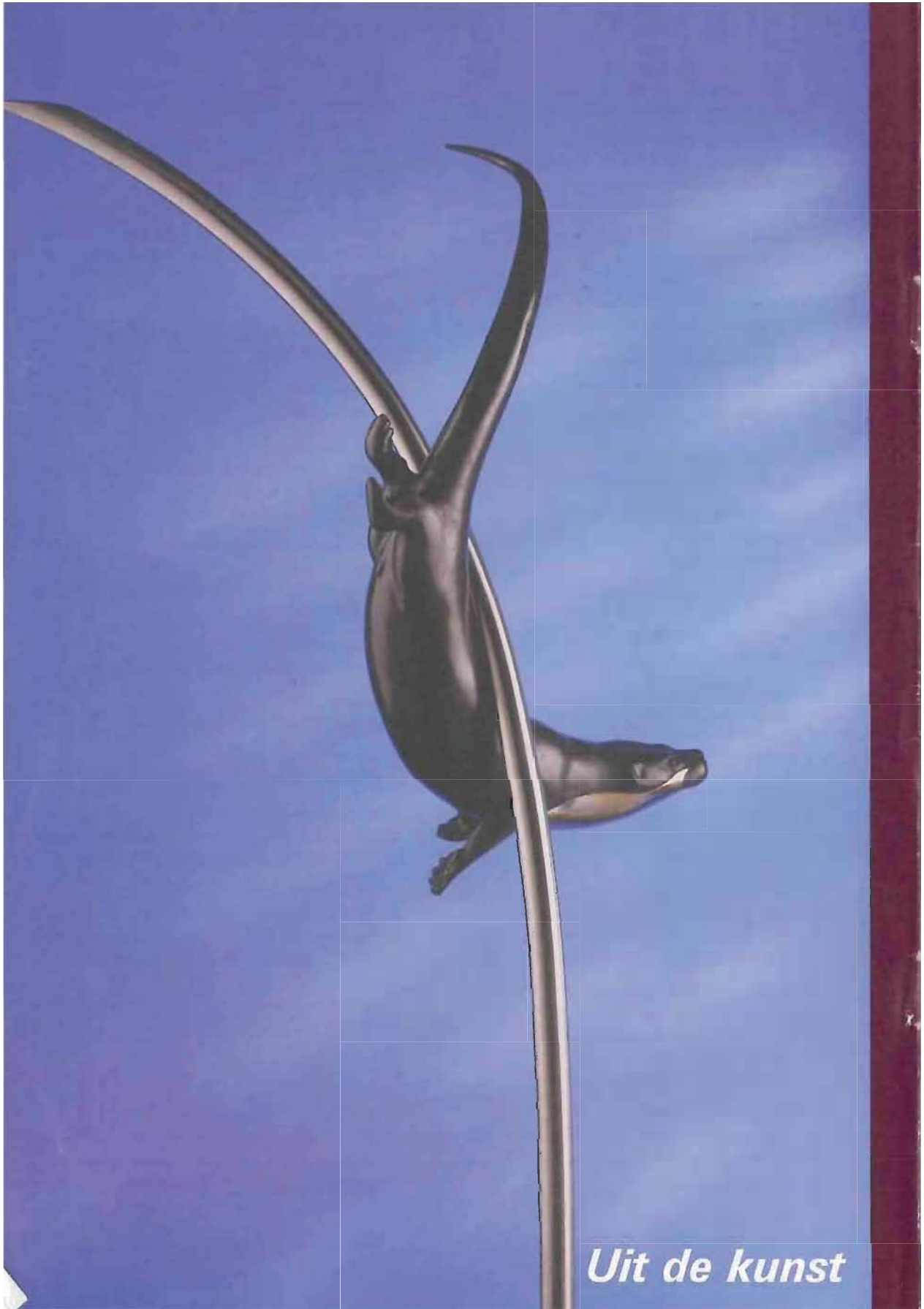
Europese otter (detail), een sculptuur van
Walty Dudok van Heel

Materiaal: Brons en messing

Formaat : 180x50 cm

Opname : 4 stuks, nog een exemplaar
beschikbaar, prijs op aanvraag.

Informatie over dit beeld is te verkrijgen
via Walty's site: www.walty.nl

Uit de kunst